

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ МОБІЛІЗАЦІЇ
ПРОТЕСТНИХ РУХІВ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 «Політологія»
освітнього рівня «Магістр»

Студента II курсу
денної форми навчання
Яковлева Сергія Юрійовича

Допущено до захисту:
завідувач кафедри _____

Науковий керівник –
доктор політичних наук, професор
Малкіна Анна Миколаївна

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.....	5
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОТЕСТНИХ РУХІВ.....	27
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ПРОТЕСТНИХ РУХАХ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ, КРАЇН ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ.....	51
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В останні роки ми активно спостерігаємо збільшення політичної ролі інтернет-комунікацій. Соціальні мережі перестали бути лише засобом комунікації, їх можна по праву назвати найбільш правдоподібною, практично реалізованою моделлю соціуму. Ці соціальні групи просторово не обмежені, абсолютно добровільні, в них переважають горизонтальні зв'язки, що конкурують з принципом вертикально-ієрархічних структур підпорядкування. Це створює унікальні з точки зору протестної соціальної комунікації можливості. У соціальних мережах відбувається так звана інтернет-мобілізація, яка має прямий вплив на політичний процес країн Західної Європи, авторитарні режими на Сході чи протестні рухи в Україні. Одним із значущих соціально-політичних трендів в сучасному світі є посилення радикальних протестних настроїв, акумулювання яких все частіше відбувається в соціальних мережах.

Актуальність теми обумовлена збільшенням ролі соціальних мереж в інтернет-мобілізації протестних рухів в Україні та світі. Дане дослідження використовує методологію, яка в своїй основі включає дискурс-аналіз англomовних джерел, оскільки на сьогоднішній день в Україні цей феномен характеризується слабкістю теоретичної та практичної бази дослідження. Також якісна перспектива була спрямована на виявлення можливих взаємозв'язків, пояснення причин, наслідків та опис інтернет-мобілізації протестних рухів в Україні та світі.

Умови мобілізації протестного потенціалу серед вітчизняних вчених досліджує Т. Кремень, Ю. Мацієвський, В. Ковалко, вони розглядають змогу застосування західних теорій для дослідження протестів в Україні. О. Бондаренко, С. Ставченко, О. Ямельницький та інші вчені досліджують окремі аспекти політичного протесту.

Метою роботи є спроба розглянути соціальні мережі як інструмент мобілізації протестних рухів на прикладі України, країн Північної Африки та

Близького Сходу, з'ясувати їх функції, а також роль у становленні сучасної політичної системи.

Мета дослідження зумовила необхідність вирішення **наступних задач дослідження:**

- визначити роль соціальних мереж у політичному житті суспільства;
- проаналізувати суть та специфіку протестних рухів;
- дослідити світовий досвід використання соціальних мереж в протестних рухах на прикладі України, країн Північної Африки та Близького Сходу;

Об'єктом дослідження є соціальні мережі.

Предметом дослідження є соціальні мережі як інструмент мобілізації протестних рухів в Україні, країн Північної Африки та Близького Сходу.

Методи дослідження:

- синергетичний, який дозволив узагальнити вивчення загального змісту, властивостей, методів та форм протестних рухів в соціальних мережах;
- історико-порівняльний, який дозволив проаналізувати світовий досвід використання соціальних мереж як інструменту протестних рухів та осягнути їх сутність в українських та світових політичних реаліях;
- структурно-функціональний, який дозволив описати вплив соціальних мереж на політичне життя суспільства;
- теоретично узагальнений та порівняльний налізу для опису особливостей протестних рухів та соціологічних теорій;
- системно-функціональний, який дозволив розглянути окремі елементи функціонування соціальних мереж;

Структура роботи містить вступ, три основних розділи, загальні висновки та список використаних джерел. Загальний об'єм роботи складає 78 сторінки. Список використаних джерел має 54 найменування.

РОЗДІЛ 1.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

В наш час інтернет почав відігравати величезну роль у житті майже кожної людини. Він необхідний не лише для роботи, навчання чи розваг, але й для оплати безліч послуг, за допомогою якого люди економлять багато часу. Оскільки роль інтернету за останнє десятиліття збільшилась, велика відповідальність лягає на її інформативну роль. За допомогою інтернету люди з легкістю дізнаються багато нового та знаходяться в курсі останніх подій. Проте, перше місце все частіше відводиться саме комунікативній ролі інтернету. І не має значення, будь то електронна пошта, чати або спілкування в соціальних мережах. Інтернет дає можливість комунікувати між людьми з різних куточків світу. Тепер кожен може підтримувати постійний зв'язок зі своїми рідними чи друзями незалежно від свого місця розташування.

Сучасні інформаційні технології виступають рушійною силою процесу радикальної зміни типів стратегії поведінки. Змінюються такі базові категорії будь-якої культури, як простір, час та знання. Нова реальність принципово трансформує характеристики комунікації в сучасному суспільстві — обсяг, якість та швидкість поширення інформаційних потоків, крім того, впливає на політичну комунікацію, систему освіти, сімейні та інші соціальні зв'язки та функціонування соціальних інститутів в цілому.

Мабуть, найбільш яскравим явищем сучасного світу стають віртуальні соціальні мережі. У них залучені мільйони людей. Мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а ключові соціальні структури та діяльність їх членів організовані навколо мереж електронних комунікацій. За деякими даними, сумарна залученість людей в соціальні мережі по всьому світу сягає чверті населення Землі.

Однак, для початку слід дослідити історію та ознаки мережевого суспільства, оскільки це явище напряму пов'язане з соціальними, політичними, економічними та культурними змінними які були викликані

розповсюдженням інформаційно-комунікаційних технологій та є прообразом сучасних соціальних мереж.

Процес конвергенції інформатизації та телекомунікації, якій відбувся напередодні ХХІ ст. в розвинених країнах, став причиною зростання ролі глобального інформаційного простору. Сучасний світ з системного перетворюється на мережевий. Саме завдяки інформаційному суспільству й виникає мережеве суспільство. В результаті чого, у сучасному суспільстві електронні мережі починають відігравати все більш значну та зростаючу роль. Однак сучасні мережі — це не тільки найпопулярніша з усіх видів мереж — глобальна мережа Інтернет — це й мережі міжнародних організацій, мережеві підприємства, торговельні, професійні, мережі громадських, релігійних організацій тощо.

Про те, що ми живемо в мережевому світі ще в кінці минулого століття, писав іспанський соціолог-постмарксист М. Кастельс.

М. Кастельс соціальну структуру, яка сьогодні формується в глобальному масштабі, як мережеве суспільство, ключовою рисою якого виступає не домінування інформації або знання, а зміна напрямку їх використання, в результаті чого головну роль в житті людей відіграють глобальні, мережеві структури, які витісняють колишні форми особистої та речової залежності. Дослідник зазначає, що: “не всі соціальні виміри та інститути слідуєть логіці мережевого суспільства, подібно до того як індустріальні суспільства протягом довгого часу включали численні передіндустріальні форми людського існування. Проте, вся інформаційна епоха дійсно пронизана — логікою мережевого суспільства, чия динамка поступово підпорядковує виникнення нових соціальних форм [31, с. 505].

Мережа, за визначенням М. Кастельса, — це багато взаємопов'язаних вузлів. Конкретний зміст кожного вузла залежить від характеру тієї конкретної мережевої структури, про яку ми говоримо [31, с. 432]. До таких структур відносяться, наприклад, поради міністрів різних європейських

держав, коли мова йде про політичну мережеву структуру управління Європейським Союзом.

Включення в мережеві структури або виключення з них, поряд зі зміною відносин між мережами, які втілюються за допомогою інформаційних технологій, визначає конфігурацію домінуючих процесів та функцій в сучасних суспільствах [31, С. 498]. Мережі децентралізують виконання та розподіляють прийняття рішення. У таких мереж немає єдиного центру. Вони діють на основі бінарної логіки: включення — виключення.

Мережеве суспільство також розглядається в рамках сучасних соціологічних теорій. Автором такої мережевої теорії є Х. Уайта та Б. Уелмана, погляди яких відрізняються від соціологічних підходів. Теоретики мережевого підходу стверджують, що слід вивчати об'єктивну модель зв'язків, які об'єднують членів суспільства [42, с. 275]. Так, Б. Уелмен зазначає, що “дослідники мереж прагнуть вивчати характер взаємодії поведінки людей та суспільства, а не порядок поведінки якої їм треба притримуватись. Вони намагаються уникнути нормативних пояснень соціальної поведінки. Також, дослідники відкидають будь-яке положення, яке трактує соціальний процес як набір персональних характеристик та норм які не є структурними [42, с. 315].

Слід зазначити, що мережеві теорії дозволяють проводити дослідження соціальних відносин, громадських зв'язків, як колективних, так й індивідуальних, що без сумнівів важливо для нашого дослідження. Також такі теорії акцентують увагу на структурі соціальних систем, які дозволяють виявити “мережеві моделі”. Мережеві теорії відстежують динаміку соціальної сфери, тому що структура соціальної системи знаходиться в стані постійної трансформації у зв'язку зі зміною моделей взаємодії індивідів та груп. Своєю чергою, спільні дії акторів можуть змінювати саму соціальну структуру, вносячи тим самим в соціальні процеси нові напрямки та нові обмеження.

Однак за своєю природою мережі є старою формою соціальної організації. До одних з найдавніших видів комунікації та взаємодій, влаштованих мережевим чином, можна віднести мережі католицької церкви, а також мережі лож таємних товариств [27].

На думку соціологів, мережі мають перевагу перед ієрархічно організованими зв'язками: вони більш рухливі та мають адаптивні форми організації, здатні розвиватися разом зі своїм оточенням, що утворюють мережу. В інформаційному суспільстві мережі все виразніше набувають характеру мереж інформаційних, посилені інформаційно-комунікаційними технологіями.

У найширшому сенсі, соціальна мережа — це простір діяльності, що створюється та підтримується вузлами (центрами) активності й каналами зв'язку — потоками активності між ними. Мережа містить в собі набір певних характеристик, які передбачають здійснення спільних дій, спільне використання ресурсів та компетенції двох або більше самостійних учасників (індивідуальних або інституційних) однієї або декількох територій (країн, регіонів, міст) для спільного досягнення цілей кожного з учасників [36, с. 85].

Такий несистемний характер мережі обумовлює можливість вузлів залишати мережу або підключатися до неї в будь-який час. При виході з мережі того чи іншого вузла мережа повинна заново реорганізуватися. Будучи незамкненою, мережа має гнучку конфігурацію та може розширюватися до нескінченності.

Російська політологиня зазначає, що кожен вузол в мережі має мережеву владу. Мережева влада полягає в здатності впливати на діяльність інших учасників. У такому випадку мережева влада виникає зі здатності критичних вузлів бути не передавачами, а трансформаторами, тобто додавати певну цінність, що проходить через них потокам, змінювати їх властивості в бік більшої користі чи змінювати напрямки потоків, запускати нові потоки. Сила мережевої влади забезпечується такими властивостями критичного вузла, як володіння унікальною інформацією, компетенцією, здатністю

залучати нових членів, генерувати нові потоки та здатність надавати унікальні послуги [36, с. 89]. Така теза дає нам багато інформації стосовно природи соціальних мереж, в нашому сучасному розумінні.

Стрімкий розвиток та глибоке проникнення в усі сфери сучасного суспільства інформаційно-комунікаційних технологій виводять мережеві взаємодії на перший план: світ виходить на зовсім інший рівень використання інформації та комунікації.

Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище відкриває нам нові можливості громадської участі та контролю. За таких умов процеси вже знаходяться на кордоні переходу громадської участі в політичну. Не випадково сучасний інтернет-простір має ознаки анонімності — мережеві спільноти стають все більш самодостатніми, закритими для інших, обмежуючи можливу комунікацію. В цей процес все активніше втручається держава, яка ставить електронні бар'єри, та перешкоджає поширенню мережевої інформації. Можливості мереж використовуються для контролю за громадською думкою, маніпулювання, не кажучи вже про якісно новий рівень інформування та координації діяльності, зокрема опозиційних та протестних рухів. На думку фахівців, “такі комунікативно-інформаційні технології сприяють як розвитку громадянського суспільства, так і виступають ефективною допомогою реалізації тоталітарних тенденцій, криміналу та тероризму” [48].

Говорячи про соціальні мережі, варто розуміти, що більшість визначень зазвичай зводиться до їх інтерактивної функції (спілкування чи обмін інформацією в режимі реального часу). Аналізуючи вищесказане, можна наступним чином визначити соціальні мережі: веб-сайти та інші інструменти Інтернету, головною особливістю яких є надання можливості користувачам взаємодіяти один з одним та обмінюватися різними видами інформації. Побудова соціальних мереж містить в собі організацію інтернет-спільнот, що сприяють розширенню участі існуючої громадськості та

залучення додаткових користувачів, зацікавлених в обговоренні кола, які їх цікавлять.

Виділяючи політичну особливість соціальної мережі, варто сказати, що при щоденному багатомільйонному потоці повідомлень жодне з них не є значущим чи впливовим. Однак як тільки навколо деяких повідомлень збирається критична маса кількісної уваги (цитування, обговорення), воно за кілька годин переростає в якісний результат соціально-політичного життя, з яким неможливо протистояти традиційними адміністративними механізмами. Як приклад можна навести ситуацію яка сталась в січні 2021 року навколо С. Стерненка, адже новина про нього домінує в українському інформаційно-політичному просторі, в той самий час в інших країнах — знаходяться на периферії цього простору.

Таким чином, виникає новий тип публічної політики, відмінний від інших її форм: мітингів, виступів по телебаченню, публікацій в традиційних друкованих ЗМІ. До цього “нового публічного типу” політики треба усім (державі, суспільству та громадянам) бути готовим, оскільки з кожним роком важливість соціальних мереж лише збільшується.

Сьогодні вже можна говорити й про публічну політику в мережі. Під нею розуміється сукупність створених користувачами засобів публічної політики, заснованих на застосуванні технологій глобальної мережі Інтернет, який розширює єдиний інформаційно-комунікаційний простір публічної сфери за допомогою впливу соціального середовища на створення, використання, відтворення контенту мережевого простору, що впливає на суспільство. Технології мережі Інтернет здатні змінити рівень та якість політичної участі, яке сприяє формуванню конструктивної та дієздатної конкуренції всередині мережевого інформаційного простору між різними соціально-політичними акторами [44, с. 54].

Особливістю функціонування сучасної публічної політики є підвищення ролі мережевих структур, зокрема ролі соціальних мереж та сфери блогінгу, як нових акторів публічної політики. Під соціальними

мережами в такому випадку розуміється технологічна платформа, створена в online-просторі, що служить для вертикальної та горизонтальної взаємодії користувачів [44, с. 65].

Соціальні мережі виконують перш за все функцію позиціонування індивіда або групи в онлайн-просторі за допомогою спеціалізованих web-ресурсів. Крім того, соціальні мережі спрямовані на розвиток міжособистісної та групової комунікації.

Слід також відзначити зростання ролі мережевих електронних ресурсів в полі публічної політики. Це пов'язано з обмеженістю ресурсів, в першу чергу фінансових, внаслідок чого спостерігається ресурсна залежність цивільних структур та об'єднань від держави; жорсткістю законодавства у сфері НКО та посиленням контролю над ними з боку державної влади з метою обмеження незалежної активності, — все це об'єктивно підводить суспільні структури до захисту та просуванню своїх інтересів, до використання у своїй діяльності таких інструментів, як мережеві інформаційні ресурси.

Державні структури, зі свого боку, переносять частину своєї діяльності в мережевий простір, створюючи додатковий комунікаційний канал та реалізують можливість здійснення в мережі діалогу зі структурами громадянського суспільства.

Мережеві структури, представлені соціальними мережами, вбудовуються в процес публічної політики та стають одними з ключових політичних акторів. Мережеві спільноти стають формою публічної політики, в рамках якої відбувається обмін інформацією між користувачами соціальних мереж та сфери блогінгу, що сприяє формуванню громадської думки й прийняття зважених рішень у сфері політики. Мережеві спільноти являють собою інтерактивне середовище, яке сприятиме не тільки формуванню принципово нових інформаційних можливостей для політичних дискусій та діалогу, а й конструювання нових груп та контргруп політичної мережевої громадськості [44, с. 113].

Проте, деякі дослідники вважають, що соціальні мережі — не більше ніж ще один інструмент в багатому арсеналі суспільно-політичних рухів. На думку відомого фахівця з методів ненасильницької боротьби з диктаторськими режимами Дж. Шарпа, “використання соціальних мереж — це не новий метод, а лише нова система сповіщення учасників. Раніше телефонували, клеїли оголошення, роздавали листівки. Зараз до цього додалися повідомлення в соціальних мережах, але сам протест, його механіка залишаються незмінними: ті ж мітинги, демонстрації, пікети” [24].

Однією з закономірностей функціонування соціальних мереж є “домінування слабких зв'язків” [25], тобто поширення інформації через малознайомих або зовсім незнайомих людей. Такі закономірності досліджував професор Стендфорського університету М. Грановеттер у своїй праці “Сила слабких зв'язків”. За десять років до появи електронних соціальних мереж він провів своє перше найвідоміше дослідження соціальних мереж у світі. Він хотів з'ясувати, як такі мережі посилюють соціальну мобільність, а також як люди, присутні в нашому житті, відкривають перед нами нові можливості. В результаті проведених досліджень М. Грановеттер прийшов до висновку про те, що інформація та можливості передаються через слабкі зв'язки набагато швидше, ніж через сильні, оскільки у людей зі слабкими зв'язками менше загальних контактів [45].

Особливе значення М. Грановеттер надає об'єднуючої сили, якою володіють слабкі зв'язки. Більшість мережевих моделей в неявній формі мають справу з сильними зв'язками, й тим самим сфера їх застосування обмежується рамками малих груп з чітко визначеними межами.

Основна ідея М. Грановеттера полягає в тому, що “в середньому ймовірність успішної передачі ресурсу сильніше постраждає від видалення слабкою зв'язку, ніж від видалення сильною” [45]. Іншими словами, це означає, що будь-який ресурс який поширюються та потрапить до більшої кількості людей, пройде довшу соціальну дистанцію при проходженні

більшою мірою через слабкі зв'язки, ніж через сильні. Наприклад, якщо хтось пустить чутку серед всіх своїх близьких друзів, а вони, в свою чергу, зроблять те ж саме, то багато почують його декілька разів, оскільки у людей, між якими склалися сильні зв'язки, швидше за все буде багато спільних друзів. Якщо на кожній наступній хвилі розповіді бажання поширити чутку буде трохи притуплятися, то інформація яка буде переміщатись по сильним зв'язкам, з набагато більшою ймовірністю обмежиться декількома кліками, ніж при русі по слабких зв'язків [45].

Завдяки цьому в разі поширення ідеї, наповненої великою емоційною складовою, соціальні мережі за короткий проміжок часу формують великі маси прихильників, здатних переходити до конкретних дій. Ця особливість соціальних мереж є одночасно перевагою та недоліком.

На відміну від “нових ЗМІ” до яких зараховують соціальні мережі, традиційні ЗМІ створювали та зберігали односторонній зв'язок між тими хто виробляв інформацію та матеріалом який споживали люди. Ця модель була поширеною в другій половині двадцятого століття, проте почала змінюватися у 1980-х роках, що було пов'язано з широким розповсюдженням фотокамер, домашніх відеокамер, електронних систем друкарства та все більш поширеним доступом до мережі Інтернет. На початку 2000-х років вартість комп'ютерів та доступу до Інтернету знизилася настільки, що дозволила окремим громадянам використовувати ті ж інструменти, що й професійні виробники новин. Саме в цей період з'являються нові форми медіа такі як блоги та соціальні мережі. В цей час стирається межа між виробниками й споживачами контенту новин.

Говорячи про розвиток соціальних мереж, слід сказати про термін “Web 2.0”, який відноситься до моделі, що дозволяє використовуючи новітні програмні платформи створювати користувачам власні джерела інформації. Цей термін відноситься до інструментів створення нових медіа. Хоча термін й був створений для опису особливого типу мережевого програмування, він широко поширився серед вчених суспільствознавців та соціологів.

В кінцевому рахунку, усі централізовані медіа, які об'єднували людей з великими централізованими громадськими суб'єктами та центрами сили, а не один з одним, замінюється на горизонтальні потоки інформації між громадянами. Особливість такого процесу полягає в тому, що нові інформаційно-комунікаційні технології починають міняти й сам політичний ландшафт у всьому світі. Так звані “нові ЗМІ”, до яких відносять й соціальні мережі, починають набувати самостійну політичну роль, стаючи інструментом політичних змін та технологією, яка все ширше використовується для цих самих змін.

Необхідно зупинитися на тому, що в сучасному науковому просторі розуміють під терміном “нові медіа”, як вони впливають на політику та як вони можуть використовуватися в роботі політичних аналітиків.

Багато іноземних дослідників схильні вважати, що нові ЗМІ це — електронні засоби масової інформації, які часто більш динамічні, ніж традиційні засоби масової інформації, та зазвичай дозволяють аудиторії взаємодіяти з тими хто виробляє контент. Соціальні мережі (яких зазвичай відносять до “нових меда” та Web 2.0) створені для того, аби пов'язувати людей один з одним. Їх використовують, щоб доставляти інформацію великій кількості користувачів в режимі реального часу.

Дослідження які проводилися аналітичним центром “Pew Center`s Internet” показують, що навіть ті люди, які не проводять багато часу в мережі, регулярно використовують Інтернет для пошуку новин та інформації [15]. Нові медіа, серйозно відрізняються від інтернет версій друкованих видань, перш за все, своєю інтерактивною природою. Вони характеризуються, перш за все, двосторонньою системою комунікацій, а також практично нульовою вартістю їх використання, в порівнянні з традиційними ЗМІ, які залишаються досить дорогими. Старі ЗМІ сильно залежать від доходів які отримують від реклами, в той час кандидати в ході виборчої компанії можуть використовувати нові медіа, зокрема Facebook, Twitter чи Instagram практично безкоштовно.

Під час президентських виборів в США в 2008 році, лише ролики з виступами Б. Обами набирали понад 14,5 мільйона переглядів. Вартість розміщення відео на YouTube практично безкоштовна, в той час коли б даний матеріал був розміщений на телебаченні, то орієнтовна вартість рекламної компанії склала би 45 млн. доларів. Таким чином, в силу інтерактивної природи й низької вартості, кандидати на виборах можуть завойовувати своїх прихильників та виборців новими способами, які мають багато переваг над традиційними ЗМІ. Політична компанія, яка проводиться за допомогою нових ЗМІ, допомагає знайти нових прихильників. Однак досить складно сказати як саме впливають нові ЗМІ на електоральну поведінку, в той же час різні політичні групи все частіше й ширше застосовують нові ЗМІ в ході компаній.

Однією з найбільш серйозних робіт, яка розглядає перехід від комунікаційних технологій (ТВ, радіо, газети) до інформаційно-комунікативних технологій, є книга Говарда Рейнгольда “Віртуальна громада”. Не зважаючи на те, що робота була опублікована ще в далекому 1993 році, Г. Рейнгольд вже тоді відзначав фундаментальні зміни в комунікаційному процесі: “нові медіа привертають колонії ентузіастів, тому що нові ІКТ дозволяють людям спілкуватися по-новому, і всім разом робити щось нове — що свого часу робили телеграф, телефон і телебачення” [41, с. 57].

Американський соціолог Д. Най у 2006 році заявив про проблеми, які необхідно розглянути при аналізі шляхів концептуалізації технологій суспільством та робив акцент на “соціальні конструкції” в формі нових медіа. За аналогією Д. Ная, Й. Бенклер у своїй роботі 2006 року, аналізує шляхи переходу від індустріальної до інформаційної економіки, в ході переходу змінюються не тільки економічні, а й політичні та культурні інститути [1, с. 431].

Доволі багато дослідників розглядали у своїх роботах зростаючий інтерес до нових медіа та прийшли до висновків, що вони не настільки

сильний засіб політичної агітації з точки зору традиційної політики, в той час як блогери пропонують своїм читачам унікальну інформацію, вони не мають фінансових, моральних, соціальних або культурних важелів для зміни конкретного політичного поведінки. Досліджують можливість нових медіа стосовно мобілізації політичної підтримки, предметом аналізу слід вважати не лише соціальні мережі, але й інші засоби Інтернету, такі як Wikipedia, саме завдяки ним ми бачимо, політично-активні групи координують свої дії більш ефективно, ніж світ “старих медіа”.

Відомий футуролог Ніколас Негропonte якимось зазначив, що “у будь-якої техніки або науки є своя темна сторона” [39, с. 51]. Соціальні мережі дають людям безпрецедентну платформу комунікації, радикально змінюють спосіб спілкування між людьми. Вони також надають нові способи задавати уряду питання, пред’являти претензії та скаржитися на них. Одночасно з цим уряд також отримав новий інструмент для поліпшення розуміння громадської думки й регулювання інформаційного простору. Однак нові медіа стикаються з такою проблемою як емоційність, ірраціональні тенденції, чим й створюють урядам великі проблеми.

В умовах нових медіа право вираження публіки зміщується на широкий загал, таким чином поширення інформації з зосередженого стало роздробленим. Роль традиційних ЗМІ значно послаблюється, особливо це стосується конфіденційної інформації — після публікації користувачі репостять інформацію, через що вона набуває дуже широкого та швидкого розповсюдження.

Розвиток мережі Інтернет та соціальних мереж загалом, дало звичайним громадянам шанс самостійно реалізувати можливість вільно отримувати й публікувати інформацію. Сьогодні будь-яка людина є не тільки частиною аудиторії, але ще є й джерелом, а також передавачем інформації та її інтерпретатором. У такій ситуації традиційні ЗМІ втрачають свою монополію. Очевидно, що ЗМІ беруть активну участь в суспільно-політичному процесі, війнах, конфліктах та революціях. Коротше кажучи,

інформація відіграла та продовжує відігравати визначальну роль в світовому політичному житті, виступаючи регулятором її процесів. Розвиток соціальних мереж без сумніву також дуже впливає на політичну ситуацію як усередині окремо взятих держав, так й в цілому у світі. Нові медіа формують “еру електронної демократії”, прискорюють процес її становлення та змінюють політичний потенціал кожного громадянина.

Немає сумнівів, що в даний момент відбувається процес віртуалізації громадянського суспільства — у багатьох державах найбільш активні, креативні люди залучаються підтримкою соціальних мереж, де створюють свої спільноти, ініціюючи обговорення політичних та соціально-економічних проблем.

Перехід громадських структур у віртуальний простір сприяє більш продуктивній взаємодії органів влади та громадян, в тому числі й в умовах надзвичайної ситуації. Таким чином, мережева громадськість отримує можливість впливати на формування та реалізацію публічної політики. Соціальні медіа стають визначальним фактором самоорганізації громадянського суспільства під впливом зовнішніх обставин, що очевидно є позитивним моментом.

Говорячи про роль соціальних мереж в політичному житті суспільства, варто зазначити, що загалом феномен соціальних медіа — це нова тенденція в сучасній політиці. В першу чергу це пов'язано з тим, що сьогодні соціальні медіа почали все більше почали виступати в якості майданчика для політичної активності. Соціальні мережі (Facebook, Instagram, чи Twitter) пропонують нові та інноваційні способи участі громадян у політичному житті та можуть забезпечити розширення участі громадян у політичному житті, особливо це актуально під час виборчих кампаній чи політичних протестів.

Якщо розглядати “політичні комунікації” в межах даної проблематики, варто звернути увагу на погляди Р. Шварценберга, який дає наступне визначення поняттю “політична комунікація”: це процес передачі політичної

інформації, завдяки якому вона циркулює від однієї частини політичної системи до іншої та між політичною й соціальною системою. Йде безперервний процес обміну інформацією між індивідами та групами на всіх рівнях [51, с. 172].

Процес зростання соціальних медіа змінив спосіб здійснення політичної комунікації та переніс її на кардинально новий рівень. Аналізуючи специфіку надання та отримання інформації в соціальних мережах та інтернет-додатків Web 2.0, можна прийти до наступних висновків:

1. Це зручно та просто. Користувач може отримувати необхідну йому інформацію в форматі 24/7, а щоб висловити свою думку, досить натиснути кнопку “like”, чи поділитись постом з своїми підписниками. Так, у вересні 2013 року Федеральний апеляційний суд США визнав натискання кнопки “Мені подобається” в соцмережі Facebook виразом свободи слова;
2. Можливо передавати будь-яку інформацію. Загальна декларація прав людини гарантує свободу шукати, одержувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами включаючи Інтернет. У зв'язку з цим в мережевому просторі циркулюють величезні потоки мемів, чуток та пліток, які представляють собою суміш правди, брехні, спекуляцій, маніпуляцій та сатири. Це призводить до того, що стає досить складно відокремити справжні новини від фейкових;
3. Гнучкість інформації. Будь-яка інформація в Інтернеті може бути відредагована, доповнена або змінена в будь-якому обсязі, будь-яку кількість разів, в будь-який час;
4. Можливість використовувати не тільки текст, а й відеоматеріал, аудіо, фотографії, що вносять емоційний та неформальний компонент в політичну комунікацію;

5. Надаються можливості як прямої, так і непрямой агітації за кандидата;
6. Можливість виборцям безпосередньо спілкуватися з політиками, а політикам — з виборцями, що робить комунікацію більш відкритою та прозорою. За допомогою сучасних технологій можна відвідувати також віртуальні заходи й безпосередньо взаємодіяти з політиками та кандидатами;
7. Соціальні медіа дозволяють створювати та публікувати політичну інформацію й рекламу безкоштовно, на відміну від реклами на радіо та телебаченні, яка вимагає значних бюджетів.

Іноземні дослідники часто говорячи про соціальні медіа в контексті використання політичними акторами можливостей отримання коштів, які можна класифікувати за двома категоріями: електронна торгівля та благодійні пожертвування.

Електронна торгівля представлена найчастіше інтернет-магазинами, які реалізують книги, аудіо та відеозаписи, одяг й сувеніри з логотипами партій чи портретами політичних лідерів. Благодійність передбачає прохання про пожертвування, яка може бути представлена у вигляді іконки або окремої рубрики на сайті політичної партії чи політичного лідера. Показовий приклад стався у 2003 році, коли кандидат від демократів Говард Дін зібрав в Інтернеті 800 тис. доларів за одну годину. Всього йому вдалося зібрати в Інтернеті 40 млн доларів на передвиборну кампанію.

Такі кейси в США не рідкість, у 2008 році штаб Б. Обама організував масштабний та найуспішніший збір грошей на виборчу кампанію. Через соціальні мережі було зібрано понад 1 млрд доларів, загальна кількість благодійників в США склала понад 3,1 млн осіб [47].

В умовах розвинутого інформаційного суспільства для створення та підтримки бренду політичного лідера чи політичної партії необхідний веб-сайт, який є одним з ключових компонентів інтернет-комунікації. Веб сайти в змозі зайняти увагу потенційного виборця на 8 хвилин, при тому, що

відеоролики затримують увагу на 30 секунд, а телефонна агітація — на 45 секунд. Контент, яким наповнюються сайти, як правило, являє собою біографію кандидата, політичну програму, добірку фотографій, промов чи виступів кандидата, статей в ЗМІ про кандидата в його підтримку, новини й хроніку виборчої кампанії, а також сторінку побажань.

Одним з ключових моментів взаємодії сайту та соціальних медіа є розміщення іконок соціальних мереж на сторінках сайту. Чим більше помітні іконки, тим більше число користувачів буде взаємодіяти з ними. Це принциповий момент, оскільки профіль в соціальних мережах є важливим джерелом інформації про користувачів та простим способом залишатися на зв'язку.

Веб-сайт як компонент соціальних медіа націлений на рекрутування добровільних помічників, контрпропагандистську діяльність, організацію суспільно політичних дискусій та пошук інвесторів.

Аналізуючи актуальний стан та прогножуючи зміни політичної сфери, слід зазначити, що в найближчій перспективі ефективність політичної діяльності буде заснована саме на соціальних медіа:

1. Спостерігається процес збільшення каналів для верифікації інформації. У світі де є надмірний потік інформації людям важко оцінити конкуруючі ідеї. Політики часто розходяться не тільки в інтерпретаціях, але й в самих фактах. В даному потоці суперечливої та різноманітної інформації все частіше люди використовують свої особисті мережі для перевірки фактів, оцінки якості інформації та оповіщення про те, що на їх думку важливо.
2. Керівники держави повинні прагнути до встановлення прямого спілкування з громадянами, стимулюючи тим самим політичну активність в суспільстві. Наприклад, Громадянська мережа “ОПОРА” час від часу аналізую сторінки українських політиків в

соціальних мережах та складають рейтинг популярності лідерів політичних партій в соціальних мережах.

3. Створення ефективної системи зворотного зв'язку з виборцями. Запитуючи думку громадян, політичні актори забезпечують зворотний зв'язок, що повертає та підтримує лояльність до кандидата або політичної партії. Механізмами зворотного зв'язку можуть бути не тільки форуми та чати сайтів, а й інтерактивні опитування чи анкети.
4. Перспективним є й використання коментарів з соціальних мереж в офіційних новинах. У сучасній ситуації створюється нова модель громадянської активності, яка поєднує можливості традиційних та нових соціальних медіа. Аналіз активності в Twitter, Facebook, YouTube, демонстрація голосу звичайних людей в офіційній хроніці на телебаченні, в газетах, на сайті політичного лідера чи партії зміцнює демократичний діалог.
5. Ефективним є й використання соціальних мереж для прямого діалогу. За допомогою соціальних мереж звичайні громадяни можуть стати агентами впливу та використовувати свої особисті сторінки для трансляції будь-яких політичних цінностей чи ідеологічних позицій. Наприклад, виборча кампанія Б. Обама у 2012 році виходила з того, що виборці, які ще не визначилися з політичним вибором, скоріше будуть переконані одним зі своїх “друзів”, ніж стандартним політичним зверненням. В результаті один з п'яти активістів переконав “друга” з соціальної мережі або зареєструватися в мережі кандидата, або пожертвувати кошти, або проголосувати за Б. Обаму. Цей аспект дуже добре корелюється з тим фактом, що соціальні медіа стали важливим інструментом в політичному протесті, адже протестні меседжі стало значно простіше поширювати.

6. Збільшення різноманітності політичних ідей та думок. Це є дуже важливий аспект в демократичному середовищі, оскільки особливості цифрових технологій дозволяють збагатити політичну розмову та взаємодію, стираючи географічні й соціальні кордони.

Обсяг соціальної комунікації сучасної людини в рази перевершує обсяг соціальної комунікації людей попередніх епох. Це призводить до необхідності обробки, систематизації та оцінки великої кількості різноманітних ідей, думок та уявлень, в тому числі й політичних. Це збагачує політичний діалог та дозволяє громадянам отримувати ту інформацію, яка допомагає їм оцінювати політичну ситуацію в країні, проаналізувати програму кандидатів чи їхні політичні ідеї.

Однак доволі цікавим є факт вибіркового впливу медіаконтенту, оскільки люди частіше споживають ті новини та інформацію, які узгоджуються з їх власними поглядами. Дослідження віртуальних спільнот виявили їх однорідність з точки зору цінностей та установок. Учасники онлайн-обговорень також часто дотримуються порівнянних політичних поглядів. Таким чином, онлайн-спільноти можуть стати інструментом ізоляції від інакомислячих.

7. Створення нових можливостей для політичної взаємодії та участі за допомогою мобільного зв'язку. Смартфони дозволяють вийти на наймолодшу аудиторію й залучити її в політичний процес, надаючи доступ до інформації та соціальних мереж в будь-якій точці планети. Дана технологія прискорює цикл новин, робить ставку на електронні ресурси та змінює форму самої інформації: частіше за все це короткі описи та короткі відео.

8. Таргетинг в соціальних мережах, який має великий потенціал для розповсюдження конкретним людям релевантні матеріали. Це дозволяє кандидатам та партіям найбільш ефективно використовувати свої ресурси, в тому числі й

фінансові та надавати матеріал, що відповідає інтересам виборців. Замість того щоб безсистемно поширювати інформацію, можна націлювати ресурси більш дієво, збільшуючи свій вплив на виборців.

Говорячи про роль соціальних мережах в політичному житті суспільства, варто зауважити, що соціальні мережі надають користувачам доступ до величезних масивів даних про ті чи інші політичні позиції, думки, погляди чи події. Крім того, в самих мережах відбувається активність конкретних політичних сил та їх прихильників. Звертаючи увагу на вищезгадані аспекти (наявність великих обсягів інформації політичного змісту та активність різних політичних сил й їх прихильників в соціальних мережах), цілком очевидно, що соціальні мережі здатні вплинути на процеси, пов'язані з політичною ідентифікацією індивіда. Однак однозначно говорити про характер такого впливу на сьогодні доволі складно. З одного боку, зазначені аспекти можуть полегшити й прискорити асоціацію індивіда з будь-якими політичними переконаннями, адже інформації в Інтернеті про них існує доволі багато, проте активність самих політичних сил також на сьогодні не маленька. Користувач може доволі швидко знайти ту політичну позицію, з якою він може себе ідентифікувати. З іншого боку, соціальні мережі надають користувачам доступ до політичної інформації різного спрямування. Таким чином однозначно сформулювати висновок про те, яким саме чином широкий доступ до різної політичної інформації впливає на швидкість процесу політичної ідентифікації на сьогодні є складним завданням.

Технології соціальних мереж активно застосовуються в цілях політичної мобілізації, комунікації між політичними акторами. Соціальні мережі можна розуміти як сучасний соціальний інститут (який функціонує за принципом мережі), спрямований на поширення інформації, регуляцію взаємодії, а також встановлення й підтримання соціальних зв'язків між людьми, які виробляють певні цінності в своєму середовищі. Причому, його

роль в сучасних суспільних та політичних процесах й відносинах продовжує зростати та зміцнюватись. Така теза говорить про те, що соціальні мережі можуть впливати на поширення певних політичних цінностей та встановлення політичних норм.

Соціальні мережі можна розглянути в якості суб'єкта політичної соціалізації, за допомогою якого люди засвоюють певні політичні цінності та норми. На користь цього твердження свідчить швидкість проникнення Інтернету в суспільне та політичне життя у сучасному світі.

Комунікація є визначальною умовою в розвитку рівноправного інформаційного обміну між владою та суспільством. Сучасні зміни в сфері політичної комунікації в першу чергу характеризуються тенденцією подолання домінування й жорсткого контролю суб'єкта над об'єктом комунікації. При цьому форма діалогу й дискусій свідчить про здатність влади на прийняття політичних рішень в умовах багатовекторних інтересів плюралістичного суспільства, де кожен громадянин є суб'єктом політичного процесу.

У глобальному плані існує тенденція до зміни моделей комунікації, переходу від “мовлення” до справді демократичного діалогу влади та суспільства. Наприклад, Е. Шапіро переконаний в тому, що Інтернет дозволить позбутися від “інформаційного шуму” і користувачі будуть отримувати саме ту інформацію, яка представляє для них безпосередній інтерес [10].

Висновки до першого розділу.

Підводячи підсумки першого розділу, варто сказати про те, що соціальні мережі — відображення усіх сфер життя суспільства, ресурс, який дозволяє оперативно, передавати усі новини, які відбуваються навколо нас. Популярні платформи здатні формувати громадську думку, а грамотні політики вже вміють застосовувати це собі на благо або супернику на шкоду. Соціальні мережі — важливий аспект сучасного життя, існування якого заперечувати вже просто безглуздо. Сьогодні саме соціальні мережі

дозволяють громадянам та суспільству найбільш ефективно й швидко доносити до влади свої інтереси. Не виключено, що найближчим часом реальна політика майже повністю може переміститися у віртуальний простір, що підтверджує теорія про “електронну демократію”.

Соціальні мережі найбільш активно використовуються в період підготовки виборів різних органів влади. Можна впевнено стверджувати, що така тенденція найближчим часом буде тільки продовжиться. Політики та державні чиновники вже давно зрозуміли можливості соціальних медіа та активно використовують їх у своїй діяльності.

Для громадськості соціальні мережі — іноді єдина можливість бути почутою та вплинути на суспільно-політичні процеси як всередині окремо взятої держави, так й в глобального характері. Сьогодні соціальні медіа використовуються як інструмент, що впливає на свідомість та думку громадськості, а також механізму здійснення діалогу суспільства та влади.

“Нові” ЗМІ та соціальні медіа впливають на поширення та досягнення ряду політичних цінностей та встановлення певних політичних норм. Більшість соціальних мереж створюють майданчик для прояву такої політичної цінності, як політичне самовираження. Крім того, вони створюють сприятливі умови для появи доступу достатньої кількості інформації для усвідомленого політичного вибору. Найважливішою цінністю, на досягнення якої впливають соціальні мережі, слід вважати можливість групової політичної самоорганізації для досягнення суспільно значущих цілей. Ще однією політичною цінністю є оперативність при прийнятті політичних рішень. Так, про політичні події, що відбуваються в різних куточках земної кулі, стає досить швидко відомо в Інтернеті. Ще однією політичною нормою, що формується під впливом технологій “нових” ЗМІ, слід вважати достатній суспільний контроль над діяльністю органів державної влади за допомогою соціальних мереж. Можливості для участі індивіда в обговоренні, опрацювання та подання різних політичних рішень також слід розцінювати в даному випадку в якості політичної норми,

оскільки соціальні мережі створюють умови для здійснення подібної активності індивідом.

Комунікативне середовище соціальних мереж характеризується наявністю ряду нових якісних характеристик, що перетворюють соціальні мережі в засіб масової комунікації, за рахунок того, що користувачі стають не об'єктами, а суб'єктами комунікації. Таким чином, потенціал соціальних медіа необхідно використовувати в підвищенні ефективності комунікативних стратегій влади.

Безумовно, соціальні мережі несуть з собою й певні ризики. У своїй основі соціальні медіа — це вільне, демократичне, але анархічне явище, яке нерідко характеризується великим обсягом компромату та фальсифікацій. Не варто забувати, що соціальні медіа є платформою для організації протиправних, екстремістських дій та націоналістичних акцій, які, на наш погляд, обумовлено популярністю ресурсів Web 2.0. Проте соціальні медіа є активними учасниками діалогічного процесу, дозволяючи людям обговорювати актуальні суспільно-політичні проблеми, об'єднуватися навколо ідей і планувати спільну діяльність в режимі реального часу.

РОЗДІЛ 2.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОТЕСТНИХ РУХІВ

У сучасній науці існує цілий ряд методологічних підходів які пояснюють природу соціально-політичного протесту як установки індивіда на зовнішнє середовище. Найбільш актуальними з них є “теорія депривації” (де протест — постає як результат фрустрації) та соціально-психологічні теорії, які розглядають протест як результат взаємодії особистості з її найближчим оточенням. На думку іноземних дослідників природи протестних рухів, аби визначити природу протесту необхідно відштовхуватися від структури особистості. Для прикладу можна звернутись до теорії яку розробив З. Фройд, який так само апелює поняттям фрустрації, неврозу та агресії (Н. Міллер, Д. Доллард, А. Бандура, К. Хорні), так як будь-який протест за своєю природою є агресивний, спрямований на боротьбу з чимось або проти когось.

Якщо твердження З. Фрейда про походження неврозу та агресії з пригніченого інстинкту смерті є спірним, то думка про невротичний стан особистості в процесі все більшого розвитку цивілізації й суспільства почала розвиватися не тільки в психоаналізі, а й в соціології та філософії. В середині ХХ століття представники Франкфуртської школи та фрейдомарксистичні

розвинули цю теорію, поєднавши психоаналітичні побудови з критикою “суспільства споживання”.

Невротичність сучасної людини, його маргінальність, ще не дають пояснення виникненню соціально-політичного протесту, а тим більше протесту “нового (сучасного) типу”, який склався в кінці 1960-х років. Якщо виходити з твердження, що будь-який протест, в тій чи іншій мірі має агресивне начало, то можна припустити зв'язок “невроз — агресія — протест”. Очевидно, що агресія внаслідок неврозу, не завжди спрямована на соціальні та політичні інститути, часто людина агресивна в міжособистісних відносинах, але є аполітичною в суспільному житті. З. Фройд виводив невроз в першу чергу з біологічних причин, що сучасною наукою, в основному, відкинуто. Серйозний вплив на формування особистості надають соціокультурні чинники [49, с. 74].

Якщо брати до уваги таку психологічну установку сучасного суспільства та закладені в неї невротичні реакції, то можна співвідносити два чинника — з одного боку, психологічний та особистісний, а з іншого — соціологічний, який дає можливість побачити природу соціально-політичного протесту, чим вона відрізняється від повстань, бунтів та революцій.

Німецький соціолог Норберт Еліас в своїх роботі “Суспільство індивідів” спробував поєднати психологію окремого індивіда та суспільства в єдине. Соціолог доводить, що протиставлення “Я та “Ми” в деякій мірі втрачає сенс, тому що це дві взаємовиключні та постійно мінливі структури, немає “Я” без “Ми” і навпаки. У людей є якісь загальні риси, набуті внаслідок впливу громадських інститутів та структур, на основі яких людина проходить процес становлення та індивідуалізації, отримує ідентичність. Ідентичність, в розумінні Н. Еліаса, це співвідношення “Я-Ми”, і саме вона характеризує особистість як соціальну, так й індивідуальну істоту [54, с. 73].

Протест, як і будь-яка сфера людської життєдіяльності, змінювався з ходом історії. Якщо до середини ХХ століття зовнішніми чинниками, які

провокують повстання, бунти, революції багато в чому були економічні та політичні проблеми, то після 1960 років для виникнення протесту, зовнішні обставини змінилися (індивідуалізація суспільства). А зміни зовнішніх обставин неминуче ведуть до зміни сутності протесту, механізмів мобілізації та самих протестних рухів. Сучасний протест більшою мірою пов'язаний з проявом ідентичності, ніж, наприклад, з боротьбою за економічні чи політичні права. Таке подібне зміщення акцентів позначилось на формах і типах протестних рухів.

У соціологічній теорії поняття протестного руху практично не вживається. Існує кілька дослідницьких парадигм та методологічних підходів до дефініції протесту, які повною мірою розкривають суть цих понять. Громадські рухи та політичний протест цікавили філософів та істориків ще з періоду античності, але в контексті нашого дослідження найбільший інтерес представляють соціологічні теорії другої половини ХХ століття. Відродження наукового інтересу до проблем протестних рухів та механізму протесту як такого, безумовно пов'язано з історичними умовами. Так в 1960-тих роках провідні західні соціологи, філософи та представники гуманітарних дисциплін звернулися до проблеми громадських рухів та природу протесту в умовах зародження молодіжних протестів.

Онтологічним трактуванням протесту в середині ХХ століття займалися деякі екзистенціалісти, а також представники Франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе). Останні за допомогою психоаналізу, а саме — досліджень З. Фрейда, бачили причини виникнення установки на “бунт” в конкретному індивіді з точки зору подолання “Едипового комплексу”. Розглядаючи протест як онтологічну категорію, мислителі зверталися до поняття свободи. У Т. Адорно свобода можлива тільки через усвідомлення несвободи, а протест в такій ситуації — це спроба прориву до свободи.

Найбільш розроблено поняття протесту було в соціології. Існує кілька дослідницьких парадигм, в рамках яких розвивалося поняття протесту, політичного насильства та громадських рухів. У 1950-х роках склалася

парадигма “колективної поведінки”, часто її називають традиційною. Протест в цих теоріях обумовлені соціальними умовами та є колективним поведінкою групи людей, які стихійно реагують на невизначену або загрозливу ситуацію. Політичний протест у прихильників цієї теорії є однією з різновидів колективної поведінки, поряд з натовпом, модою та громадською думкою.

У 1970-х роках формується парадигма колективних дій, яка в свою чергу включала в себе теорію мобілізації ресурсів (Залд, Тіллі, Маккарті, Обершолл) та концепцію політичних можливостей (С. Терроу). Основний принцип підходу зводиться — на протигагу теорії депривації — до розуміння раціонального характеру громадських рухів та колективних дій, до наступності інституційних форм колективних дій. Громадський рух в даній теорії визначається дуже широко, як сукупність думок та уявлень, в яких висловлено прагнення людей до зміни соціальних інститутів або соціальної структури суспільства [16, с. 43]. На думку С. Терроу, рух — це установка на зміну, яке може реалізуватися. Інструментом реалізації виступає раціональна колективна дія. С.Терроу визначає політичний протест, як “використання руйнівних колективних дій, націлених на інститути, еліти, які панують та інші групи, мета яких досягти деяких колективних цілей та вимог [16, с. 52].

Цей же дослідник виділив п'ять основних компонентів “політичного протесту”:

- прямий характер, за допомогою якого відкидається інституційне посередництво;
- можливість насильства, яке є ультимативною формою протесту;
- експресивність протесту — протестувальники часто не здатні заявити інструментальні вимоги та висловлюють протест за допомогою алегоричних звинувачень та неадекватною лексики;

- спрямованість вимог протестуючих на інші групи або елітні угруповання;
- наявність, незважаючи на експресивність протесту, визначеної стратегії при виборі форм поведінки, об'єкта критики та власних цілей [16, с. 81].

Як видно з представлених дефініцій, під політичним протестом розуміється, перш за все, колективний вид позасистемної політичної участі. Проте, на нашу думку, недоліком даної дефініції є те, що вони залишають за рамками визначення пасивні форми протестної поведінки, наприклад, у вигляді свідомої неучасті населення в політичному житті. Тим часом останні виборчі кампанії в Україні демонструють велику кількість емпіричних даних, що свідчать, що в умовах девальвації виборчих інститутів реакцією досить масових верств населення стає “електоральний протест” у вигляді голосування “проти всіх”, псування виборчих бюлетенів чи свідоме ігнорування процедури виборів (абсентеїзм). Не випадково масовий абсентеїзм українських виборців багатьма дослідниками розглядається як цілком раціональна поведінкова реакція на дефіцит політичної конкуренції й може справедливо бути оцінений як елемент протестної поведінки [34].

На нашу думку, поняття “політичний протест” повинно включати в себе не тільки активні та публічні форми соціального невдоволення, але й пасивні політичні поведінкові практики, які також відображають соціальне невдоволення існуючою політичною системою або окремих її елементів.

Слід встановити, що політичний протест може виражатися як в конвенціональних, так і не в конвенціональних формах. Також очевидно, що політичний протест може мати як активні (мітинги, пікети), так і пасивні форми політичної поведінки (абсентеїзм). Ключовою ознакою політичного протесту є не стільки рівень активності чи публічності, скільки наявність негативного посилу по відношенню до політичних інститутів, державної політики або її окремих аспектів [34].

Для дослідження політичного протесту важливо систематизувати основні форми протестних реакцій. Як вже було зазначено вище, конкретні поведінкові акції протестного характеру можна розділити на конвенціональні (легальні які регульовані законом), та неконвенційні (незаконні). Другим критерієм класифікації може виступати ступінь активності протестної поведінки. Відштовхуючись від методологічних положень американського політолога У. Мілбрайта, який розробив типологію політичної участі [12, с. 79], активність протестної поведінки може бути винчена за трьома підставами: низьким, середнім та високим рівнями активності. Поєднання цих двох критеріїв (конвенціональність / неконвенціональність та рівень активності) характеристик протестного поведінки дозволяє виділити шість груп форм політичного протесту:

- конвенційні форми політичного протесту низького рівня активності: а) протестний абсентеїзм, тобто усвідомлене відхилення від участі у виборчій кампанії, викликане негативним ставленням до інституту виборів та відсутністю віри в можливість вплинути на політичний курс за допомогою виборчого процесу; б) опозиційні ЗМІ, участь у соціальних мережах протестної спрямованості;

- неконвенційні форми політичного протесту низького рівня активності: петицій, звернень до влади. Хоча це одна з найбільш мирних форм протесту, її варто відносити до неконвенційних форм, оскільки ця дія характеризується прямим зверненням до влади поза існуючих інституційних рамок;

- конвенційні форми політичного протесту середнього рівня активності: а) створення опозиційного контенту в “соціальних мережах”; б) електоральний протест;

- неконвенційні форми політичного протесту середнього рівня активності: а) створення екстремістського контенту в “соціальних мережах”; б) участь в заборонених

демонстраціях та мітингах; в) бойкот, тобто демонстративне припинення відносин в знак протесту; г) голодування, тобто свідоме добровільне обмеження прийому їжі, з метою домогтися виконання своїх вимог;

– конвенційні форми політичного протесту високого рівня активності: а) участь у роботі опозиційних партій та у виборчих кампаніях; б) участь в опозиційних мітингах і зборах; в) звернення до владних структур або до їх представників; г) активність в якості політичного діяча (висування кандидатури, участь у виборах, керівництво суспільно-політичним рухом або партією);

– неконвенційні форми політичного протесту високого рівня активності: а) участь в акціях громадянської непокорі, тобто використання тактики протесту, що характеризується організованим недотриманням певного закону з метою привернути увагу до його несправедливості; б) несплата податків; в) участь в захопленнях будівель, підприємств; г) відмова залишати робоче місце; д) блокування дорожнього руху; е) участь в насильницьких і терористичних акціях [12, с. 92].

Як бачимо з представлених дефініцій, під політичним протестом розуміється, перш за все, колективний вид позасистемного політичної участі. Подібне трактування політичного протесту було сприйнята багатьма іноземними дослідниками, які також розглядають це явище в категоріях неконвенційної або нелегальної моделі політичної участі, зводячи його тільки до прямих дій колективних акторів.

Говорячи про типологія протестних рухів, варто зазначити, що більшість дослідників виходять з розуміння протесту як психологічної та соціальної установки індивіда. Заслуга представників парадигми колективної поведінки полягає саме в дослідженні природи протесту, яка полягає в невротичної реакції й фрустрації. Подібна реакція (невроз) носить

ситуативний характер, тобто обумовлена якимись зовнішніми соціально-економічними та політичними умовами, що не дає приводу говорити про всіх учасників протестних рухів як про "хворих маргіналів" (таке розуміння простежується у Т. Адорно і Е. Фромма), так як ситуативний невроз характерний і для "нормальних" людей (К. Хорні). Існування базової психологічної установки на протест не обов'язково веде до утворення протестного руху. Індивід може мати протестний потенціал, але проблема полягає в тому, як саме протестний потенціал групи індивідів перетворюється в громадський рух, який стає окремим соціальним суб'єктом, що має свою ідеологію, організацію, методи боротьби та цілий ряд інших особливостей. Виходячи з аналізу всіх цих факторів, можна вибудовувати типологію рухів, що й було зроблено в рамках американської (теорія колективної дії) та європейської (теорія Нових соціальних рухів) соціологічної науки.

Представники теорії колективної поведінки Г. Блumer, Р. Тернер, Л. Кілліан, Т. Гарр та інші, бачили в громадському русі один зі складних типів колективної поведінки, поряд з натовпом та масою. На їх думку, рух виникає з середовища маргіналів, як реакція на проблемну ситуацію. При цьому джерела руху лежать в стані занепокоєння. Як зазначає Г. Блumer: "рушійна сила виникає, з одного боку, з незадоволеністю справжнім, а з іншого — з бажань та надій на якийсь новий сенс існування [22, с. 43]. У термінології Т. Гарра мова йде про депривацію, проте якщо психологічні аспекти виникнення протесту в даній парадигмі вивчені досить добре, то як утворюється власне сам рух, зі своєю організацією та структурою, відповіді не дається. Колективна поведінка відрізняється від загальноприйнятої, вона носить антиінституційний характер, а її відмінні риси — спонтанність, ірраціональність, реактивність. З огляду на таке відкрите розуміння суспільних рухів, типологія в даній парадигмі також досить широка.

Г. Блumer виділяє три типи суспільних рухів — загальні, специфічні та експресивні. Загальні суспільні рухи характеризуються невизначеністю

образів та поведінки, слабкою координацією та ціннісною орієнтацією. Подібні рухи швидше засновані на суб'єктивному інтелектуальному переживанні, а основні колективні дії в його рамках — розмови та дискусії. До загальних рухів Г. Блумер відносить жіночі, студентські рухи та рухи за мир. Тобто це певна культурна основа, з якої зголом утворюється специфічний рух. Специфічні рухи мають конкретну мету та намагаються її досягти. Їх відрізняє наявність організації та чіткої ідеології. До таких рухів можна віднести революційні й реформістські. Найбільш спірний тип рухів у Г. Блумера — експресивний, до яких він відносить релігійні рухи та моду. Також в даній класифікації виділяються змішаний тип, до яких відносяться націоналістичні рухи [22, с. 73].

У більш позитивному ключі в рамках парадигми колективної поведінки типологію громадських рухів розробив Н. Смелзер. Грунтуючись на базовому припущенні про психологічну основу протесту — невдоволення, він концентрується вже на самих рухах та на етапах формування колективної поведінки. Класифікувати рухи Н. Смелзер пропонує за характером бажаних змін, по колам інтересів людей та за програмними цілями руху. В даній ситуації не говориться про реакційність рухів та акцентується увага на зв'язку між історичним етапом розвитку суспільства та виникненню руху [46, с. 138]. Також в рамках парадигми колективної поведінки виділяються “теорія зараження натовпу” Г. Лебона, “теорія конвергенції” Г. Олпорта, “теорія виникнення норм” В. Тернера та “теорія політичного протеста”. Всі ці теорії розвивалися в рамках американської соціологічної традиції, відповідно аналізувалися виключно американські громадські рухи. Також слід зазначити, що в період розквіту парадигми — у 1950-1970-х роках — коли вже функціонували рухи з абсолютно іншою структурою, ніж наприклад робітничий рух XIX століття, ніякої різниці між революційними рухами початку XX століття та наприклад, студентським рухом 1960-х років практично не наводилося. Типологія при цьому залежала від аспекту, досліджуваного конкретним соціологом. Наприклад, говорячи про мотивацію

учасників, інший представник парадигми колективної дії Р. Хаберле, виділяє наступні рухи: емоційно-афективний рух, учасники якого орієнтуються на харизматичного лідера; рух, учасники яких мають раціональну причину та орієнтованої на задоволення індивідуальних інтересів учасників [46, с.32].

Громадські рухи в сучасному світі стали системним явищем та окремим соціальним суб'єктом на рівні з іншими соціальними інститутами, тому розуміння цього феномену американськими дослідниками часто не сприймається наприклад в російському політичному дискурсі. Але з точки зору пояснення психологічної основи протесту теоретичні положення “традиційного підходу” як і раніше можуть застосовуватися. В рамках американської парадигми колективної поведінки було відзначено проблемне поле, пов'язане з мобілізацією, тобто тим механізмом, який лежить між психологічними умовами до протесту та формуванням активних рухів. Розробкою даного проблемного поля з 1970-х років зайнялися американські соціологи в рамках парадигми колективної дії.

Теорії колективної дії часто називають стратегічним підходом, так як усі розробки спрямовані на вироблення оптимальної стратегії для досягнення поставлених цілей. Подібний практикоорієнтований та ангажований підхід, безсумнівно, має спірний характер за рахунок своїх завдань. Але при цьому постановка подібних цілей та завдань дослідження, безумовно, сприяє серйозній розробці проблеми мобілізації ресурсів руху, механізму організації ефективних дій та інших практичних завдань, які стоять перед громадськими рухами. Відмінною рисою парадигми в рамках “теорії політичного процесу” стало залучення даних історичної науки та історичної соціології, що в першу чергу було пов'язано з головними роботами Чарльза Тіллі “From Mobilization to Revolution” та “Social Movements”. Використовуючи конкретні історичні приклади (історію протестів у Франції), Ч. Тіллі довів “нормальність” громадських рухів — “замість того, щоб скласти повну протилежність офіційній політиці, протестні акції доповнюють, супроводжують та

розширюють мирні організовані спроби тих же груп населення домогтися своїх цілей [17, с. 316].

Інша теорія в парадигмі колективної дії — теорія мобілізації ресурсів (Дж. Маккарті, М. Залд, Е. Обершолл), яка є центральною в даній парадигмі. Мобілізація розуміється як “процес, за допомогою якого незадоволена група отримує та використовує ресурси для досягнення поставлених цілей” [42, с. 32]. Ресурси можуть бути зовнішніми або внутрішніми, різні дослідники віддають пріоритет різним ресурсам. В теорії мобілізації ресурсів та теорії політичних процесів типології як самостійної теоретичної проблеми громадських рухів розроблено не було, так як подібних завдань просто не ставилося в силу стратегічного характеру цієї парадигми. Рухи ділилися за формами мобілізації (охоронна — у традиційних суспільствах, наступальна — в індустріальних, змішана — в постіндустріальному суспільстві), по моделям розвитку організації руху (“знизу” або “зверху”), за типами рекрутування (індивідуальний та груповий) [42, с. 43].

У 1970-х роках паралельно парадигмі колективної дії американських соціологів сформувалась європейська парадигма Нових соціальних рухів, представники якої, використовуючи досвід рухів 1960-х та 1970-х років в Західній Європі, а також розробки попередніх суспільних теорій, розвинули оригінальну концепцію громадських рухів. Поштовхом до розвитку цієї теорії стала очевидна зміна соціального простору на початку 1990-х років, становлення суспільства “постмодерну” в розвинених країнах. При цьому в рамках цієї парадигми велике значення має етносоціальний фактор, дослідники займаються аналізом громадських рухів в рамках однієї країни: Д. Рухт (Німеччина), А. Турен (Франція), Г. Мелуччі (Італія), М. Кастельс (Іспанія), П. Штомпка (Польща). До цієї парадигми також можна віднести ряд великих соціологів, які займаються проблемами сучасних систем, але не акцентують свою увагу конкретно на громадських рухах (Е. Гідденс, Н. Луман і ін). Центральне поняття парадигми — нові громадські рухи, які розуміються одночасно як симптоми та рушійна сила формування нового

суспільства [42, с. 78]. Дослідники європейської школи займаються не тільки громадськими рухами, а суспільством на макрорівні та громадськими рухами як однією з його структур та рушійних сил суспільних змін. Громадський рух стає головним об'єктом вивчення сучасної соціологічної науки та в рамках цієї парадигми формується соціологія громадських рухів. До громадських рухів дослідники відносять екологічні, жіночі, студентські, пацифістські, ЛГБТ-рухи.ї

Основними факторами участі в рухах індивідів та створення таких рухів визнаються соціально-економічні, політичні та культурні. Громадський рух розуміється як “одночасно культурно орієнтована та соціально конфліктна дія якогось суспільного класу, який визначається позицією панування [42, с. 90]. У тому ж ключі розуміє суспільні рухи й німецький соціолог Д. Рухт — “Соціальні рухи є одночасно продуктом та виробником соціальних процесів. Діючи в межах історично створеної щодо стабільної основи, вони також беруть активну участь у зміні політичних поглядів, владних структур та культурних символів” [42, с.91]. На перший план в громадських рухах виходять не економічні або політичні інтереси (що мало місце, наприклад, в революційних рухах кінця XIX — початку XX ст.), а групова ідентичність, яка пов'язана в першу чергу з ціннісною спрямованістю самого руха. А. Мелуччі виділяє три аспекти групової ідентичності — когнітивний, комунікаційний та іманентний. “Когнітивна сторона являє собою формування ідеологічних схем, інтерпретує мету, кошти та сфери колективних дій. Комунікативна сторона проявляється в активізації взаємовідносин між суб'єктами, які впливають один на одного, домовляються та приймають рішення в процесі формування колективної ідентичності. Іманентний аспект характеризується посиленням емоційних контактів та зв'язків, які формують згуртованість учасників руху [42, с. 94]. Таким чином, нові рухи є соціальним суб'єктом, за своєю спрямованістю мають позаінституційний характер, а спонтанність та мобілізація “знизу” є сутнісною характеристикою, що відрізняє ці рухи від традиційних.

Типологія громадських рухів в парадигмі ідентичності реалізується в декількох аспектах. По-перше, з точки зору характеру рухів, громадські рухи мають змішану форму мобілізації, тобто вони одночасно й наступальні та охоронні. Така змішана форма була сформована процесом модернізації та становленням сучасних соціальних процесів. Глобалізація, яка “тягне за собою як глобальні зрушення, так і зміну особистої ідентичності індивідів, породила різноспрямованість мотивацій окремого суб'єкта [42, с. 96]. З одного боку, індивід, в умовах кризи ідентичності, намагається знайти її у групі. З цієї точки зору громадські рухи носять охоронний характер. З іншого боку, з руйнуванням традиційних зв'язків, все більшої індивідуалізації, звільненням від необхідності постійного пошуку коштів до виживання, індивід отримує можливість звертатися до всього різноманіття цінностей [42, с. 101]. При цьому на сучасному етапі зберігаються й “старі” рухи.

Ентоні Гідденс виділяє наступні типи рухів — робочі та демократичні рухи; екологічні, в тому числі й контркультуру, а рух борців за мир [26, с. 213]. Польський соціолог П.Штомпка додає до “нових” та “старих” рухів “перехідний” тип — антиглобалістські рухи. Зі старими рухами антиглобалістів зближує концентрація уваги на економічних проблемах, а з новими — тип рекрутування, за яким рухи формуються не від класу або стану, а від імені усіх простих людей [53, с. 182].

Таким чином, головною теоретичною проблемою, як загального розуміння суспільних рухів, так і їх типології, стає синтез парадигм, що визнається провідними соціологами, як американської традиції, так і європейської. На нашу думку, парадигми колективної дії та Нових громадських рухів практично недооцінювали психологічний фактор, розроблений в рамках парадигми колективної поведінки. А представники останньої, в свою чергу, недооцінювали роль соціально-економічних, політичних та культурних чинників у формуванні рухів. Мінусом теорії мобілізації ресурсів також стала заангажованість й суто технократичний характер теорій. Теорії Нових соціальних рухів, незважаючи на спробу

синтезу напрацювань попередніх парадигм, практично не включають в свої концепції американські протестні рухів (проти расової сегрегації, антиядерні, тощо.)

В межах цієї роботи, варто сказати про особливості розвитку протестних рухів на рубежі ХХ-ХХІ ст., оскільки саме вони дадуть в майбутньому передумови для створення протестних рухів в тому форматі, в якому вони існують сьогодні.

Особливості кризи “держави добробуту”, соціальні протести, розквіт контркультури, поширення засобів масової інформації стали тільки першими сигналами до того, що сучасне суспільство переходить в зовсім інший етап розвитку. У 1973 році стався перший “нафтовий шок”, який показав, що ресурсна модель економіки та всі попередні досягнення “золотого століття” соціальної держави мають свої суттєві недоліки. Згодом відбулась структурна економічна криза, з якої необхідні були шляхи виходу. Протестні рухи лише вказали на наявність глибоких суспільних проблем, економічна криза зробила їх очевидними. Незважаючи на те, що ці громадські рухи були переважно культурними та незалежними від економічних й технологічних змін, вони вплинули на економіку, технологію та різноманітні реорганізаційні процеси.

Один з таких варіантів був випробуваний у 1980-х роках неоконсерваторами, на зразок політики Р. Рейгана і М. Тетчер, що спробували лібералізувати економіку та послабити роль держави в ній. У культурній сфері неоконсерватори намагалися боротися з інфантилізмом, властивим “суспільству споживання”. Для цього періоду характерний занепад активності протестних рухів, багато в чому викликаний репресивною політикою влади. Решта угруповання носили вже суто терористичний характер, як, наприклад, ІРА у Великобританії. Вже до початку 1990-х стало зрозуміло, що неоконсервативний проєкт провалився. Паралельно з процесом пошуку економічних рецептів, відбувалася інформаційно-технологічна

революція 1970-х, багато в чому зумовила інший варіант виходу — глобалізація та інноваційна економіка 1990-2000-х років.

Роботи стосовно становлення інформаційного суспільства з'являлися ще в далеких 1960-х, але тільки до 1990-х років, коли результати науково-технічної революції стали очевидні, а світова економіка працювала вже за зовсім іншими законами, настання нової епохи “постсучасності” стали одним з головних об'єктів вивчення соціальних наук. Простір навколо настільки стрімко змінювався, що такі терміни як “сучасність, що протікає”, “суспільство ризику”, “шок майбутнього” і тд., стали постійним явищем в публіцистичній та академічному середовищі. Перш ніж розглядати сучасні протестні рухи 1990-2000-х рр. необхідно вказати основні зміни, які відбулися в цей період, оскільки це знадобиться нам для характеристики протестних рухів в соціальних мережах.

По-перше, інформаційно-технологічна революція, яка забезпечила можливість побудови абсолютно нового соціального простору, яка створила зовсім інший тип комунікації, та забезпечила “новий дух” капіталізму — в термінології соціолога М. Кастельса — “інформаціональну” економіку, тобто економіку, де знання та інформація стали ключовим ресурсом [31, с. 61]. При цьому особливого значення набувають способи передачі інформації та комунікативні мережі, суспільство стало “мережевим”. Тут головним досягненням став розвиток Інтернету. Не можна не згадати той факт, що більшість технологічних проривів 1970-х років були створені саме всередині університетів і тапоширювалися за допомогою їх. А якщо згадати, що молодіжні протести кінця 1960-х років були багато в чому проти традиційних університетських структур, а кампуси були своєрідними “політичними клубами”, то можна говорити про те, що функція університету та знання як такого змінюється. В кінці 1970-х років сформувалася нова контркультура — хакери, які зробили чимало для розвитку цієї галузі. Які на противагу офіційному військовому замовлення на створення мережі комунікації, виступали за вільний та відкритий інтернет. Наприклад, в 1978 році,

представники цієї “контркультури”, два американських студента Уорд Крістенсен та Ренді Сьюесс, винайшли модем. Тобто технологічні розробки були не суто заслугою американського військового відомства, а багато в чому стимулювалися ініціативними представниками студентства.

Одним з результатів інформаційно-технологічної революції та розвитку Інтернету стало різке збільшення можливості комунікації. До таких можливостей, згідно за німецьким соціологом Готтхард Бехманнену, відносяться:

- 1) зведення до нуля існуючих просторових та часових рамок;
- 2) збільшення можливості переробки інформації, її зберігання та поширення, за рахунок чого здійснюється комунікація в межах всього світового простору;
- 3) завдяки диджиталізації стала можлива комунікація з використанням рухомих зображень, що дійсно створює іншу реальність;
- 4) з розвитком розумних діалогових систем комунікація стає інтерактивною [31, с. 105].

У 1990-х роках розвернувся процес глобалізації. Під нею зазвичай розуміється в більш вузькому сенсі — економічна інтеграція, в більш широкому — створення світового мультикультурного простору. Один з неоліберальних ідеологів глобалізації Т. Фрідман розуміє глобалізацію як “неприборкану інтеграцію ринків, держав-націй та технологій, що дозволяє індивідумам, корпораціям та націям — державам досягати будь-якої точки світу швидше та дешевше, ніж коли б то не було раніше [42, с. 208]. Глобалізація означає поширення капіталізму вільного ринку на практично всі країни світу. Глобалізація має свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритті, дерегуляції та приватизації національних економік з метою зміцнення їх конкурентоспроможності та збільшення привабливості для іноземного капіталу [42, с. 210]. При цьому, глобалізація — це не явище виключно кінця ХХ століття. Перша фаза глобалізації як економічного та культурного зближення держав світу деякими дослідниками відраховується

ще з епохи Великих географічних відкриттів. Друга фаза глобалізації почалася з 1970-х років та стала можливо завдяки технологічній революції. Саме в 1990-х роках стали очевидні системні зміни світового простору, а розвиток Інтернету та глобальної комунікації надало нові можливості — “Інтернет з’явився одночасно підсумком нових підходів до організації колективних дій через засоби зв’язку та інфраструктурою по їх здійсненню [42, с. 213]. Ключовою характеристикою цих змін стала інформація, збільшення її кількості, а так само удосконалення технологій по її обробці та передачі. Весь світ міг бачити в реальному часі як падала Берлінська стіна, а сьогодні не ми не дивуємось коли перебуваючи в іншій точці планети, в реальному часі спостерігаємо за світовими подіями за допомогою ЗМІ. Таким чином, ми підходимо до ще одної характерної риси сучасного суспільства — віртуалізації та створення віртуальної реальності.

Сам терміни “віртуалізація” та “віртуальна реальність” були привнесені в громадські науки з технічних. Сьогодні під віртуалізацією в соціологічному сенсі розуміється трансформація соціальності, заснована на нематеріальному впливі; умовності параметрів; ефімерності [42, с. 105]. При цьому під “віртуальною реальністю” можна розуміти створення реального (наприклад, імітація полиць магазину) в віртуальному просторі (Інтернет). Твоя дія в Інтернеті (покупка через онлайн-магазин) стає частиною досвіду індивіда. У сучасному світі можна повноцінно жити, спілкуватися, брати участь в політиці, робити покупки, позичати гроші не виходячи зі свого комп’ютера, а вже з середини 2000-х років — мобільного пристрою розміром не більше долоні в будь-якій точці планети, де є доступ до Інтернету. При цьому категорії простір та час втрачають свою значимість - покупка в китайському магазині з України здійснюється за лічені секунди.

На початку 2000-х років відбувається черговий виток у розвитку технологій, а точніше розвитку Інтернету — створення соціальних мереж (Facebook, Twitter, YouTube) які дійсно змінили суспільний простір та можливості комунікації. Зараз вже складно уявити молоду людину, що не

використовує соціальні мережі для комунікації та створення власної ідентичності. Нові комунікативні технології дійсно пронизують все життя. Розвиток Інтернету та загальна комп'ютеризації мають не тільки прикладної сенс для окремого індивіда, новими можливостями користуються держави, ЗМІ, фінансові організації, тощо. Не випадково скандал 2013 року, зв'язний з ім'ям колишнього співробітника ЦРУ Едварда Сноудена про “тотальное державне стеження”, отримав настільки широкий резонанс.

Природно, новими комунікативними можливостями почали користуватися громадські організації та протестні рухи. Класичний приклад Сапатистського руху у Мексиці в 1990-х роках показує нам наскільки нові технологічні можливості мають часом вирішальну роль в діяльності протестного руху. Сапатистська Армія Національного Визволення одними з перших зрозуміли потенційні можливості нових технологій для протестів — “головне — це видовище, яке ви робите з події в засобах масової інформації, а не сама подія” [42, с. 121]. Сапатисти активно використовували ЗМІ та мобільні телефони для координації дій. Уже пізніше їх досвід буде використаний антиглобалістським та іншими протестними рухами нового типу. В кінці 1990-х років в інтернет-просторі набирають силу “внутрішні” протестні рухи, наприклад кріптоанархісти, що виступають за вільну мережу та незалежність Інтернету від державного контролю. А інші сучасні протестні рухи активно використовують віртуальний простір для пропаганди й комунікації, як наприклад рух “Оссуру”, координація та рекрутізація нових членів якого стала такою масовою саме завдяки Інтернету [42, с. 131].

Сучасні протестні рухи, основна тематика яких зародилася ще в 1960-х роках, багато в чому перемістилися у віртуальний простір. За допомогою соціальних мереж вони поширюють інформацію про свої погляди, розповідають про заплановані акції, діляться досвідом та залучають нових членів, тобто можна говорити про віртуалізацію протесту в сучасному суспільстві. Мережева структура інформаційного суспільства перенеслася й на протестні рухи, які пронизані безліччю зв'язків між своїми членами та між

іншими рухами. Усередині одго великого руху можуть існувати десятки, а то й сотні автономних рухів.

Віртуалізація протесту, що відбулася в кінці 1990-х — початку 2000-х років, суттєво розширила можливості протестних рухів. Якщо протестні рухи 1960-70-х років в основному використовували засоби масової інформації, то з повсюдною комп'ютеризацією та розвитком нових технологій, протестні рухи отримали новий простір для своїх дій. При цьому з'явилася нова тематика протесту при збереженні попередніх тем (права жінок, екологія) — глобалізація, свобода Інтернету, руху за збереження релігійної та національної ідентичності. Таким чином, необхідно розглянути, як трансформувалося “простір протесту” в сучасному суспільстві та які характерні риси в зв'язку цим з'явилися у сучасних протестних рухів.

Антиглобалістський рух, що зародився в кінці 1990-х років у Франції та дуже швидко стало глобальним явищем. На першому Всесвітньому соціальному форумі в Порту-Аліг'єрі у 2001 році брали участь представники понад 100 країн.

Одна з ключових рис антиглобалістського руху — участь в ньому безлічі інших рухів (феміністичні, ліві та праві рухи). Причому кожне з цих рухів має різноспрямовану ідеологію, як наприклад англійська організація “The third position”, що поєднує крайні ліві та крайні праві погляди. Зароджуються такі рухи як екофемінізм, кіберфемінізм та тисячі інших рухів екологістського, антивоєнного, антиглобалістського, лівого та правого спрямування. Видаються сотні маніфестів, організації об'єднуються та знаходяться в постійній комунікації. Антиглобалістські рухи існують та активно, оскільки більшість з вхідних в нього рухів також мають глобальний характер де змішані ідеологічні погляди. Наприклад, американець може бути радикальним лівим, який беруть участь в акціях “Food not bombs”, що підтримує радикальних феміністок у Франції та критикують пороки глобалізації. У цьому прикладі простежується ще одна проблема на рівні окремого індивіда — пошук ідентичності в сучасному суспільстві. Така

кількість громадських рухів дає ґрунт для прояву себе в групі та для створення впевненості в існуванні спільності поглядів у індивідуалізованому світі.

Достатньо подивитися на хронологію основних подій, пов'язаних з рухом антиглобалістів, й відразу можна виявити ще одну особливість. Відразу ж після акцій протесту в Сіетлі у 1999 році створюється інформаційний інтернет-ресурс антиглобалістів — Independent Media Center, створений для обміну досвідом та залучення нових прихильників. Мережа була поширена на національних мовах в десятках країн. Їх головною ідеєю стало “перетворення простого споживача інформації в її виробника” [20, с. 34].

Таким чином, протест перейшов в простір Інтернету та дозволив зробити його глобальним. Хорошим прикладом використання Інтернету протестними рухами є програма для мобільних пристроїв TХТМob (аналог Twitter), створена американськими активістами у 2004 році під час демонстрацій проти Республіканської національної конвенції. Додатком користувалися близько п'яти тисяч чоловік, в реальному часі передаючи один одному інформацію про дії та пересування поліції [20, с. 81]. Більшість згаданих вище рухів активно використовують Інтернет-простір, наприклад, створюються феміністські блоги, такі як “Girls get busy”, “Signe pierce”, “Son of patriarch”. Активно діють Facebook-акаунти активістів різного типу, постійно генерують інформаційне поле навколо де відбуваються гострі обговорення.

Найяскравішим прикладом трансформації простору протесту є рух кріптоанархістів, хакерів та інших кіберактивістів. Якщо антиглобалісти та інші вищезгадані протестні рухи в основному використовують інтернет-простір для реалізації протесту спрямованого назовні віртуального простору, то кіберанархісти та хакерські угруповання повністю функціонують у віртуальному просторі. Так, наприклад, за словами одного з учасників хакерського угруповання Telecomics (відома своєю допомогою сирійцям по

обходу державного контролю за електронними повідомленнями), хакер випереджає свій час, оскільки він “вважає своє нове знаряддя — Інтернет не замкнутим віртуальним світом, а продовженням фізичної реальності [20, с. 31].

Головна проблема, яка стоїть на чолі цих протестів це протистояння початковій ідеї “відкритого Інтернету” та спроб держав використовувати його в своїх цілях. Ілюстрацією цієї проблеми є найпоширеніша в світі соціальна мережа — Facebook. Сьогодні представники правоохоронних органів вважають одним з найбільш надійних джерел інформації про людину його профіль у соціальних мережах, крім того відомі випадки надання відомостей особистого листування слідчим органам, що є серйозною юридичною проблемою.

Хакери грають серйозну політичну роль, та інколи несуть “реальні” покарання за свою діяльність. Приклад цьому групування — Anonymous / LulzSec, які підтримують світову спільноту в боротьбі з екстремістською організацією ІПЛ. Але при цьому, в разі, коли хакерські атаки суперечать державним інтересам, активісти залучаються до відповідальності [20, с. 59]. Так сталося в ситуації зі зломом сайту Stratfort, що займається приватною розвідкою, на головній сторінці якого в 2011 році з'явився ліворадикальний текст, а з рахунків близько 700 тисяч доларів були переведені благодійним організаціям [20, с. 62]. Таким чином, весь протест хакерів відбувається у віртуальному просторі.

Таким чином, одна з головних рис сучасних протестних рухів — орієнтація на інші шляхи, на суспільну альтернативу, а не на конкретну ідеологію. Звідси випливає ідеологічне різноманіття одного й того ж руху, різноманітності соціальної бази.

Еволюція сучасних протестних рухів в першу чергу вилилась в трансформацію простору протесту, який все більше співвідноситься з віртуальністю та використовує Інтернет. Велика частина сучасних протестних рухів за допомогою нових комунікативних технологій (в першу

чергу Інтернету та соціальних мереж) виробляють агітацію, координують дії, рекрутують нових прихильників. Окремо серед них стоять кібер-активісти та хакерські групи, протест яких повністю зміщений у віртуальний простір. Виходячи з наведеного аналізу, можна виділити наступні характерні риси сучасних протестних рухів 2000-х років:

- Орієнтація на глобальні проблеми людства;
- Мережева структура організації;
- Використання нових комунікативних технологій та ЗМІ;
- “Розмитість” соціальної бази; стирання межі між “реальним” та “віртуальним” простором протесту.

Протестні рухи 1960-х років в основному використовували ЗМІ для поширення своїх ідей. Але основний простір, в якому вони діяли, все ж були цілком реальні — вуличні демонстрації, агітація листівками та гаслами, більш радикальні — захоплення університетів. Комунікація між членами відбувалася в одному просторовому середовищі — за допомогою ЗМІ люди в іншій країні дізнавалися про акції і те ж саме здійснювали у себе в країні. Тобто можна говорити про суттєве підвищення ефективності комунікації. Протести “нових лівих” не можна назвати глобальними, на відміну від рухів 1990-2000-х. років, які перенесли свій протест в іншу площину, в простір Інтернету, зберігаючи при цьому свою основну мету.

Висновки до другого розділу.

В результаті кризи “суспільства споживання” в 1960-х роках з'явилися зовсім нові протестні рухи, що істотно відрізняються від традиційних. Становлення сучасних протестних рухів сталося в 1960-х роках та пов'язане з діяльністю “нових лівих”, екологічних та антивоєнних рухів, відродженого феміністського руху й безлічі інших. Всі вони відрізнялися ідеологічною спрямованістю, проблематикою, ступенем радикальності й іншими характеристиками, але всіх їх об'єднувало істотно інші причини протесту,

форми та методи організації. Протестна тематика, яка зародилася на Заході в кінці 1960-х років перетворилося на початок 2000-х зі становленням інформаційного суспільства та науково-технологічною революцією.

Протест сам по собі існував усю історію людства, але якщо до середини ХХ століття основними причинами заворушень були економічні та політичні умови, то в цей період проявляються інші фактори. У післявоєнному західному суспільстві почали проявлятися перші зміни, що говорять про суттєві зрушення — швидке поширення ЗМІ, підвищення рівня добробуту, консьюмеристська мораль. Тому протест 1960-х років в першу чергу були ціннісним та культурним. Протест як базова психологічна установка особистості багато в чому була пов'язана з переважним впливом культури, в конкретних історичних умовах — культури споживання. У 1960-х роках гостро постає питання про ідентичність. Протестні рухи цього періоду багато в чому були спонуковані бажанням проявити себе, протистояти утвердженню буржуазних цінностей. Зміна соціального простору післявоєнного часу неминуче вплинуло на форми й типи протестних рухів, відповідно постає питання про суттєві характеристики, властивих саме цьому, “новому” типу протесту.

У гуманітарних науках з 1960-х років відзначився підвищений інтерес до вивчення суспільних рухів. Поняття громадського руху дещо ширше, ніж протестний, тому що не будь-який суспільний рух по своїй основній суті буде націлений на протест. В результаті аналізу основних концепцій громадських рухів (парадигма колективної поведінки, парадигма колективної дії, теорія “нових соціальних рухів”) було сформульовано визначення протестного руху, як соціального суб'єкта на внутрішньому рівні обумовленого психологічними причинами (фрустраційно-агресивної установці індивіда), а не зовнішньому рівні обумовленого соціально-економічними, політичними та культурними факторами. Виходячи з цього визначення, протестні рухи типологізують на традиційні та “нові”. При цьому під рухами “нового типу” розуміються протестні рухи, що зародилися

в 1960-х в країнах Західної Європи та США, характерними рисами яких стали зміна комунікативної моделі, “розмитість соціальної бази”, зменшення ролі ідеології, глобальний та мережевий характер. Варто зазначити, що протестні рух “нового типу” зазнали еволюцію за останні 50 років й до сьогоднішнього дня набули ще певний ряд нових рис.

Перші сучасні протестні рухи були тісно пов'язані з контркультурою, які зародилася як протест проти поширення нових цінностей суспільства споживання. Контркультура стала тим культурним ґрунтом на якому виростили сучасні протестні рухів, багато в чому ввівши її нігілізм та нонконформізм. Протестні рухи 1960-х — 1970-х років мали такі характерні риси, що відрізняють їх від традиційних протестів:

- тісний зв'язок з контркультурою;
- ідеологічна невизначеність;
- активне використання ЗМІ для поширення інформації;
- вироблення нових форм протесту;
- орієнтація на пошук нових цінностей та критику сучасного суспільства.

Проте, незважаючи на всі ці нові риси, про протестні рухи 1960-х — 1970-х років можна говорити як про перехідний тип від традиційних рухів до “нових”. Нові риси, які почали проявлятися саме в цей час розвинулись до 1990-тих років зі становленням інформаційного суспільства, коли вибухнули антиглобалістські протести. Більшість рухів (екологічні, феміністські, антивоєнні, різного лівого спрямування) кінця 1960-х, зазнавши деяку еволюцію, продовжують діяти вже на новому етапі розвитку — 1990-2000-х років.

У 1990-х роках філософи, соціологи та публіцисти заговорили про певний громадський зсув. З розвитком глобалізації та інформаційно-технологічною революцією сучасне суспільство охрестили безліччю визначень — “постіндустральне”, “суспільство постмодерну”, “суспільство ризику”, “суспільство знань”, “мережеве суспільство”. Така кількість

конотацій тільки підтверджує, що відбулися певні системні зрушення. Також слід сказати про такі риси, які характерні сучасності:

- зросла роль інформації, що стала ключовим ресурсом; технологічний розвиток — повсюдна комп'ютеризація;
- віртуалізація культури, що передбачає глобалізацію комунікації та підвищення комунікативної мобільності, під якою розуміється створення нового комунікативного простору в Інтернеті, дії в якому стають частиною досвіду індивіда.

РОЗДІЛ 3.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ПРОТЕСТНИХ РУХАХ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ, КРАЇН ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Зі збільшенням стрімкої популярності соціальних мереж сьогодні постає актуальне питання, а саме: як даний інструмент вплине на майбутні демократичні процеси у всьому світі? Події які пов'язані з виходом

Великобританії з Європейського Союзу та американські вибори 2016 року можуть почати лякати науковців, однак події Арабської весни у 2011 році та Революція гідності у 2014 році демонструє нам, що соціальні мережі можуть слугувати й для захисту демократії. Останні події пов'язані з пандемією COVID-2019 показали, що міжнародні та урядові організації можуть використовувати соціальні мережі як інструмент для боротьби з дезінформацією. Незважаючи на позицію “технопесимістів” які акцентують свою увагу на маніпулятивній складовій соціальних мереж, технологіях розпізнавання обличчя з метою спостереження за населенням та незахищеності особистих даних користувачів, неможливо ігнорувати досвід протестів у Білорусії, де соціальні мережі відігравали визначну роль в комунікаціях протестувальників.

Загалом дослідники які цікавляться політичною участю та політичною мобілізацією вже давно спостерігають за інтернет технологіями, в тому числі й за соціальними мережами, адже вони виконують різноманітні функції в залежності від політичного режиму в якому використовуються. Говорячи про демократичні режими, слід сказати, що соціальні мережі скоріше відіграють роль посилення політичної системи загалом. В авторитарних ж режимах, соціальні мережі будуть використовуватись скоріше для повалення чи протистояння існуючому режиму.

Розглядаючи політичну участь крізь призму інтернет-технологій, варто розділити її на типову та нетипову. Якщо у першому випадку інтернет-технології, зокрема соціальні мережі використовують для фандрайзингу, електронного голосування, проведення виборчих кампаній. То у випадку нетипової політичної участі дослідники говорять про онлайн-активізм, до якого може віднести й підписання електронних петицій.

Американські дослідники Н. Ентантаві та Л. Вест говорять про те, що будь-яку політичну активність у соціальних мережах слід відносити до поняття “кібер-активізм”. Л. Вест акцентує увагу на тому, що кібер-активізм

лише закладає свої паростки у полі наукових досліджень політичної участі [5].

Ще один політичний аналітик А. Брауер стверджує, що соціальні мережі варті ретельному дослідженню, оскільки відіграють ключову роль у поваленні авторитарних режимів [3].

Всі вищезгадані дослідники притримуються думки, що соціальні мережі мають усі можливості для того, аби люди змогли швидко мобілізуватись без єдиного харизматичного лідера чи якихось організаційних структур.

Перш ніж говорити про український досвід мобілізації протестних рухів за допомогою соціальних мереж, варто розглянути це питання на прикладі кейсів інших країн. Відомо, що соціальні мережі, як і традиційні ЗМІ в цілому, виступають в якості одного з основних інструментів так званої “м'якої сили”. Численні акції протесту проти правлячих режимів останнього часу в державах Північної Африки та Близького Сходу, на думку ряду фахівців, багато в чому сприяли саме соціальні мережі.

Безумовно, політична криза в арабських державах перевернула свідомість не лише цивільного населення цих країн, а й світової спільноти. В умовах можливості транскордонного охоплення аудиторії соціальні мережі використовувалися не тільки для вільного віртуального спілкування, але також були механізмом організації протестів проти політичного режиму.

Як відомо, хвиля демонстрацій та державних переворотів в країнах Північної Африки та Близького Сходу отримала назву “арабська весна”. Масові акції протестів призвели до падіння режимів у Тунісі, Єгипті, Лівії, а також в Ємені. Демонстрації опозиції чинної влади також відбулися й у Алжирі, Йорданії, Марокко, Омані, Кувейті, Бахреїні, Лівані, Саудівській Аравії.

Результатом арабської революції стало повалення чотирьох глав держав: президента Тунісу Бен Алі, президента Єгипту Хосні Мубарака, лівійського лідера Муаммара Каддафі та президента Ємену Алі Абдалла

Салеха. Проте навіть після падіння режиму, регіон не повертається до процесу стабілізації. Більш того, в деяких країнах знову назрівають громадянські конфлікти та затяжні збройні сутички.

Більшість дослідників притримується думки, що причини революцій у цих країнах носили економічний характер. Безробіття, стрімке зростання цін, низькі заробітні плати, багаторічне керівництво беззмінних правителів викликали обурення серед цивільного населення. Якщо представники більш зрілого покоління намагалися виправдовувати політику керівництва, нове покоління вже не розуміло мотивацію влади.

Варто зазначити, що історичний розвиток арабських держав та процеси формування сучасного стану різні, але арабське суспільство об'єднує спільна культурна, лінгвістична та релігійна спадщина. Однак, сфокусувавши увагу на тому, як розвиваються події після “арабської весни”, необхідно відзначити, що майже в кожній країні вони протікають по-різному.

Наприклад, в Алжирі, Йорданії, Кувейті, Омані достатнім було проведення реформ та розпуск уряду. На відміну від цих держав найдовший сценарій внутрішнього протистояння розгорнувся у Єгипет. Деякі дослідники вважають, що саме ресурси Web 2.0. послабили механізми політичних режимів цих країн.

Так, журналіст Пол Мейсон називає соціальні мережі новими ефективними формами громадянської активності. Він вважає, що саме соціальні медіа допомогли змінити політичний режим в Лівії, Єгипті та Тунісі [11]. Американський дослідник К. Ширкс зазначає, що соціальні медіа в Єгипті виступали в якості нового інструменту здійснення соціальних та політичних змін [38]. А журналістка CNN Октавіа Наср, розмірковуючи про роль Facebook та Twitter в подіях “арабської весни”, висловлює аналогічні судження: “Я думаю, що соціальні медіа дали арабській весні потужний імпульс. Вони були рупором, який розніс голоси людей, які інакше не були б почуті, у всьому світі. Соціальні мережі послужили майданчиком, де розцвіла діяльність активістів, де люди ділилися ідеями, новинами та відео —

де відбувалося те, що провідні західні ЗМІ ігнорували в минулих роках, в той час як арабські ЗМІ були повністю подавлені [21].

Очевидно, що існують групи людей, яким вигідно стверджувати та поширювати негативну інформацію про важливість соціальних медіа в революціях та протестних рухах. Зокрема, це чиновники та військові, які передбачувано просувають тезу про те, що соціальні мережі представляють певну загрозу для легалізації посилення контролю в Інтернеті. Наприклад, влада Тунісу періодично блокували повідомлення в соціальних мережах. В Єгипті уряд зважився на повне відключення Інтернету, а також часткове відключення мобільного зв'язку. Процедура повного відключення Інтернет була здійснена в свій час й в Лівії.

Російські соціологи В. Прохватило та Н. Беляков вважають, що такі методи боротьби не можуть мати очікуваного ефекту. Більш того, “відключення Інтернету призводило до того, що на вулиці виходили тисячі розлючених молодих людей, а держави несли багатомільйонні збитки” [40]. За даними арабської газети “Аль-Іктісадія” станом на 2012 рік у Facebook та Twitter було зареєстровано понад 83 млн. користувачів з Єгипту, Тунісу, Лівії, Ємену та Сирії [33]. З 2000-х років в арабських країнах кількість Інтернет-користувачів стрімко зростала. Відповідно, динамічними темпами розвивалася й аудиторія соціальних мереж. У Тунісі з 2002 року кількість користувачів Facebook та Twitter збільшилася у 18 разів [33]. У Єгипті цей показник збільшився у 14 разів, що, в цілому, характерне й для інших арабських країн [33]. При аналізі найбільш популярних соціальних мереж у арабських країнах виділяються дві основні тенденції. З одного боку, значна кількість користувачів обирає Facebook, YouTube та Twitter. З іншого — зростає популярність арабських мережевих ресурсів та мобільних додатків.

Таку велику популярність Н. Махмудов пояснює тим, що “соціальні мережі, які до початку революцій вважалися місцем спілкування молоді та реклами різних товарів, раптом перетворилися на новий майданчик політичного впливу [35]. Основна частина користувачів соціальних мереж в

арабських країнах припадає на освічених молодих людей, які знають англійську мову. Таким чином, мобілізація саме цього сегменту й була однією з причин виникнення протестних рухів.

Очевидно, що в таких умовах ресурси Web 2.0. повною мірою сприяли подоланню суб'єктивності інформації, що циркулює в просторі традиційних ЗМІ, тим самим залучали до протестних рухів підвищену увагу. Однак, в цілому, розглядаючи роль соціальних мереж в арабських революціях, більшість дослідників зазначає, що Facebook та Twitter не існували самі по собі. Facebook використовувався для організації зустрічей та демонстрацій, Twitter — для тактичного реагування, YouTube — для інформування громадськості.

У Лівії соціальні мережі, забезпечували можливості спостерігати за конфліктами як для внутрішньої, так і для міжнародної аудиторії. Зовнішнє військове втручання дало соціальним медіа нову роль — вони забезпечували висвітлення масштабного військового конфлікту в режимі реального часу. До тих пір, поки іноземні журналісти не мали змоги дістатися до лінії фронту, соціальні мережі були чи не єдиними джерелами інформації. Традиційні ЗМІ відстежували канали соціальних мереж на постійній основі.

У Єгипті ж соціальні мережі розвивалися з початку 2000 року. Спочатку записи публікувалися англійською мовою, але з розробкою нового програмного забезпечення з'явилася можливість поширення інформації на арабській мові, що безумовно сприяло залученню широкої внутрішньої аудиторії.

Активне використання соціальних мереж в якості механізму взаємодії з владою почалося в 2004 році з появою руху “Кефайя” — платформи протестної активності проти Хосні Мубарака. На заклик руху до проведення акцій протесту відгукнулися й єгипетські блогери. У тому ж році в Каїрі відбулася перша демонстрація, на якій були сформульовані та висинуті вимоги конституційних та економічних реформ, а також президентських виборів на конкурентній основі. Відразу після демонстрації послідували

арешти учасників руху “Кефайя” та блогерів. Цікаво, що на той момент менше 5% населення Єгипту використовувала Facebook, і менше 1% — Twitter. Більше того, лише 20% учасників протестів дізнавалися про заплановані протестні рухи з соціальних мереж [50].

Канадський соціолог Малькольм Гладуелл зазначає, що соціальні мережі продукували слабку активність в Єгипті, а “лайкінг” записів на Facebook або поширення тієї чи іншої інформації в інших соціальних медіа створив лише видимість мотивованості користувачів, які згодом виявляються не готовими до реальних дій [52].

У 2008 році у мережі Facebook молодіжним активістом Ахмедом Махером була створена група “Молодіжний рух 6 квітня” в підтримку робітників міста Махалла-ель-Кубра. Об'єднавши в своїх рядах блогерів, журналістів та інших представників освіченої молоді, група стала таким собі механізмом організації мітингів та інформування ЗМІ про діяльність активістів. При цьому зазначалось, що “Молодіжний рух 6 квітня” не є політичною партією. Незважаючи на те, що перші спроби поширення “кібер-активізму” як правило, придушувалися силами державної безпеки, досвід та знання, набуті на цих ранніх етапах широкого використання соціальних мереж зіграли велику роль в підготовці та проведенні наступних акцій.

Початком протестів 2011 року прийнято вважати вбивство двома офіцерами бізнесмена з Олександрії Халеда Саїда. Менеджер з маркетингу Google на Близькому Сході Ваель Гонім за кілька місяців до початку активної фази протестів в пам'ять про Халеда Саїда створив на Facebook сторінку під назвою “Ми всі Халед Саїд” [50]. Саме В. Гонім вперше сказав про те, що “якщо ви хочете звільнити суспільство, дайте йому доступ до Інтернету” [50]. Можна сказати про те, що він фактично став особою яка розпочала революції у Єгипті 2011 року. В. Гоніму вдалося створити концепцію революційної поведінки, виділивши наступні принципи побудови “демократії Web 2.0”:

- Інтернет є рушійною силою політичних змін, оскільки люди здатні комунікувати в режимі реального часу;
- Соціальні мережі виступають в якості спільнот, де висловлюється солідарність користувачів та формуються заклики до тих чи інших дій;
- “Маркетинг” революції проходить чотири фази — реєстрація в групі або на сайті, ознайомлення зі змістом, взаємодія з іншими учасниками, поповнення контенту власною інформацією [50].

Протестуючі ефективно використовували цю модель: в соціальних мережах з'являлися заклики до мітингів та детальні інструкції співпраці з журналістами, а також рекомендації щодо поширення інформації, відео та фото подій.

Один з єгипетських Twitter-активістів зазначав: “Ми використовували Facebook, для планування протестів, Twitter для координації своїх дій, а і YouTube, аби увесь світ побачив нас” [50]. На думку співробітника Бамбергського університету Андреаса Юнгера, принципова новизна інструменту, який використовувала опозиція в Єгипті, полягала в тому, що використання соціальних мереж дозволяло учасникам протесту самим відбирати факти для новин, що давало їм можливість протистояти традиційним ЗМІ, які доволі часто фільтрують новини такого роду [7].

Підсумовуючи думки В. Гоніма, можна сказати, що більшість людей, в звичайних умовах не виявляють підвищену активність, стають значно сміливіше, коли об'єднуються разом [50]. В цьому сенсі роль соціальних мереж в якості інструменту протестних рухів очевидно є визначальною.

На початку 2011 року на сторінці “Ми всі Халед Саїд” було зареєстровано не більше 350 тисяч прихильників. Однак основна роль, яка відводилася Twitter, Facebook та YouTube полягала, перш за все, в інформуванні зовнішньої — європейської та американської громадськості. Для організації ж подій в самому Єгипті на перше місце виходили традиційні

методи — пряме спілкування, листівки та SMS. Традиційно місцями зустрічей призначалися мечеті, де активісти визначали свої подальші дії.

Зрештою, в результаті численних демонстрацій протестувальники захопили площу Тахрір та влаштували там постійний табір, навколо якого й розгорталися подальші події. У цей період фіксувалося у середньому 3 твіти в секунду, причому більшість з них (для залучення уваги світових ЗМІ) публікувалися англійською мовою, що цілком очевидно — основним призначенням соціальних мереж в цей час була публікація фото та відео матеріалу для європейських, американських та арабських ЗМІ. В цьому випадку єгипетська революція показала, що використання соціальних мереж Web 2.0. дозволяло частково “масштабувати” не лише самі події, але й збільшило роль самих користувачів. Це відбувалося в процесі реалізації концепції “інформаційного бумеранга”, коли супутникове телебачення ретранслювало матеріали блогерів та користувачів, тим самим підвищуючи рівень їх значимості [9].

Редактор агентства France Presse Жак Шармелі у своїх маетріалах акцентував увагу на впливі Facebook та Twitter, та наступним чином характеризував цю тенденцію: “Якщо соціальні мережі мобілізували людей на протестні дії та вивели їх на вулиці, то справжнім інститутом, який рухав ці революції, було супутникове телебачення [43].

Популярність соціальних мереж та їх ступінь самоорганізації громадян також були зумовлені широким поширенням смартфонів, які, будучи джерелами оперативної інформації та візуальних даних, перетворилися в медійні інструменти. Цензура в Єгипті в цей час була однією з найбільш жорстких серед інших країн Північної Африки. Рішення призупинити доступ до Facebook та Twitter було прийнято якраз після того, коли з'ясувалося, що на цих платформах налагоджена успішна координація між опозиційними активістами. Пізніше була практично повністю заблоковано й SMS-зв'язок. Багато аналітиків вважають, що саме цензурування стільникового зв'язку, а не мережева цензура, призвело до хвилі соціального обурення та змусили

неполітизовані верстви суспільства стати учасниками протестних рухів. Крім того, в результаті різкого втручання держави, ще більш популярним джерелом інформації стали супутникові ЗМІ. Саме тому, політичний режим став ще більш схильний до зовнішнього інформаційного тиску. Очевидно, що події в Єгипті справді продемонстрували значну роль соціальних мереж на суспільно-політичні процеси, навіть незважаючи на те, що відсоток протестуючих, які стежили за інформацією через ресурси Web 2.0., був маленьким. Засновник Facebook Марк Цукерберг після свого візиту у Єгипет влітку 2011 року розповідав наступне: “У Єгипті люди пояснили мені, чому вони почали виходити на протести. Їх історії зосереджені на особистих труднощах та претензіях. Майже ніхто з них не використовує соціальні мережі. Лише деякі єгипетські блогери пояснили, що вони прийшли до площі Тахрір лише після того, як режим Мубарака відключив Інтернет [6].

У дослідженні норвезького вченого Крістофера Вільсона та співробітниці Каїрського інституту з прав людини Олександри Дунн, зазначається, що використання соціальних мереж (як в звичайних умовах, так і в умовах протестного руху) помітно поступається традиційним ЗМІ (преса, телебачення та радіо) реальному спілкуванню, а також мобільного зв'язку [43].

Крім очевидних відмінностей між прикладами Тунісу, Єгипту, Сирії та Лівії, в Єгипті фіксувалися схожі риси сплеску популярності інструментів соціальних мереж на тлі політики державної цензури в Інтернеті та загострення соціальних й політичних конфліктів. Загострення політичної ситуації збігся з Інтернет-бумом в цілому ряді країн регіону. Практично у всіх країнах цього регіону створення сторінки-заходу Facebook, пов'язаної з проведенням мітингу або демонстрації, призводило до реальних вуличних протестів. Однак в цілому визначальної ролі в “арабській весні” соціальні мережі не відіграли, свою популярність вони набували вже після революцій. Безумовно, це не означає, що слід недооцінювати соціальні мережі Web 2.0. у політичній сфері.

Дискусії стосовно впливу соціальних мереж на події 2011 року у Єгипті багато в чому обумовлений не активністю єгипетської молоді у віртуальному просторі, а скоріше завдяки користувачам з інших регіонів. Іншими словами, соціальні медіа брали участь у формуванні політичних поглядів та пропонували доступну інформацію для широкої аудиторії, але основним їх призначенням було поширення інформації для європейських, американських та арабських ЗМІ, завдяки яким, власне, й формувалась зовнішня політична думка. Однією з ключовою роллю Facebook в порівнянні з Twitter став доступний на той момент арабський мовний інтерфейс, в той час як поширення англійськомовного Twitter доволі рідко виходило за межі Каїра та Олександрії.

Однак перебільшувати роль Facebook в організації протестних акцій та значною політичною мобілізацією також не слід — багато дослідників вважають, що без налагоджених горизонтальних “традиційних” мережевих структур, віртуальне відчуття солідарності не знайшло б застосування в політичній практиці. Саме завдяки подібним мережам, кількість користувачів соціальних медіа, ступінь їх мобілізації та політизації помітно зросли.

У випадку з Єгиптом, рушійною силою протестів та демонстрацій був скоріше принцип “сарафанного радіо”, ніж активне листування користувачів соціальних мереж.

Рішення державних інститутів призупинити доступ до Facebook, Twitter та SMS-зв'язку привело до хвилі соціального обурення й змусило неполітизовані верстви суспільства стати учасниками політичних подій. Також в результаті різкого втручання держави, ще більш популярним джерелом інформації стали супутникові ЗМІ. Завдяки цьому політичний режим став ще більш схильний до зовнішньому інформаційному тиску.

Для більш об'єктивної оцінки соціальних мереж як інструменту мобілізації протестних рухів, пропонуємо розглянути протестні рухи 2013-2014 років в Україні.

З моменту повалення “режиму Януковича” в ході протестних рухів 2013-2014 років пройшло більше 7 років. За цей час багато вітчизняних дослідників та науковців встигли опублікувати велику кількість досліджень з приводу цієї проблематики. Переважна більшість відзначає позитив у використанні соціальних мереж як інструменту мобілізації та координації протестних рухів. Дослідження які проводили під час Революції гідності показали, що майже 45% людей які знаходились на Майдані Незалежності, дізнались про протест саме у соціальній мережі “Facebook” [13].

Розглядаючи Україну в межах інтернет-мобілізації та протестних рухів, одразу на думку спадає Революція гідності, адже саме вона почала зароджуватись в листопаді 2014 року, в наслідок кризи режиму Януковича.

На нашу думку, передумовою цієї події стала ситуація яка є актуальною й сьогодні. Більшість медійного простору контролюється українськими олігархами, а інтернет-простір має усі ознаки ліберального розвитку. Як результат маємо становлення незалежних ініціатив які сконцентрувались та продовжують концентруватися у цифровому просторі.

На той час багато українських телеканалів вже мали власні медійні проекти до яких залучали інтернет-користувачів. Такі кроки вказували на те, що в Україні існує значний попит на інформацію з інтернету, оскільки вона не відображає меседжів олігархів та влади.

Новітні тенденції виявились не під силу тогочасній владі, а інтернет-простір часів Януковича почав розвиватись все більшими темпами. Тогочасна влада використовуючи соціальні мережі, обмежувалась лише інформуванням своєї політики та “новітніми реформами” які планувала здійснити. На відміну від команди, яка сьогодні представляє владу, Адміністрація Януковича взагалі не розуміла природу соціальних мереж та специфіку їх використання. Прикладом цього є те, що пресслужба В. Януковича не змогла налагодити інформування на усіх тогочасних соціальних мережах, а акаунт втікача у Twitter часто містив не актуальну інформацію та мав низький рівень інформативності.

Очевидно, що свій “повний” потенціал соціальні мережі показали далеко до початку подій 2014 року. З початку 2010-х років соціальні мережі використовувались для мобілізації протестних рухів на локальному (регіональному) рівнях. Варто пригадати ініціативу “Збережи старий Київ” яка ставила собі за мету перешкодити незаконній забудові та не допустити руйнування історичної частини міста [19]. Для мобілізації цього протестного руху активісти використовували, вже не популярну сьогодні соціальну мережу “LiveJournal”. Подібні інтернет-активності спостерігались у Львові, коли мешканці намагались зібрати кошти на реконструкцію історичних пам'яток.

Усі вищезгадані прояви значним чином впливали на поступову цифризацію українського суспільства. Очевидно, що не усі рухи які створювали у мережах набирали широкого розповсюдження, скоріше навпаки. Однак, варто признати, що подібні ініціативи стали тією самою передумовою феномену, який ми спостерігали під час протестних рухів у 2013-2014 роках.

Прийнято вважати, що безстрокові протести на Майдані Незалежності почались з публікації посту Мустафи Найєма у “Facebook”. Внаслідок оголошення В. Януковичем у листопаді 2013 року про припинення підготовки підписання Угоди з асоціацією Європейського Союзу, значна частина українського суспільства зрозуміла, що зближення з Росією — неминучий процес. Оскільки звичайні люди не мали доступу до ЗМІ, такі соціальні мережі як Facebook та Twitter стали майданчиком для того, щоб агітувати українське населення. Так у ніч на 21 листопада український журналіст Мустафа Найєм опублікував пост у Фейсбуці з пропозицією зібратись на Майдані Незалежності для висловлення свого незадоволення тогочасній владі.

Варто признати, що протестний рух який виник у листопаді 2013 року був несподіваний та характеризувався відсутністю харизматичного лідера. Тогочасні стихійні протести за своєю специфікою нагадували типові протестні рухи (“Арабська весна”, протести у Гонконзі чи протестний рух в

Білорусії), які відбулися завдяки інтернет-технологіям, зокрема й соціальних мереж.

День коли українське суспільство дізналось, що В. Янукович не збирається підписувати Угоду про асоціацію з ЄС, сколихнув медійний простір України. Українські ЗМІ ретеально спостерігали за подіями у Вільнюсі, тому не дивно, що така новина стала обговорюватись у соціальних мережах. Прикладом цього слугує стаття О. Мінченко, в якій авторка наводить статистику перехотів на новинні сайти (які відображали події підписання угоди) з соціальних мереж. Порівнюючи статистику з початком та кінцем листопада, можна констатувати той факт, що на сторінки “Української правди” почало переходити в 4 рази більше користувачів ніж до поста М. Найєма [32].

Таким чином можна відповісти на запитання: Чому протестні рухи 2013-2014 років виникли саме в соціальних мережах? Перші люди, що вийшли на Майдан Незалежності вже були активними користувачами соціальних мереж. Переважно це були блогери, активісти та політичні журналісти, який було не байдуже на майбутнє України. Самец ці люди змогли протистояти провладним ЗМІ та сформувати незалежний інформаційний простір, який сприяв швидкому поширенню інформацію, що й розповюдило протестні рухи по всій Україні.

Потрібно й констатувати зворотній процес, коли Євромайдан навпаки залучав у соціальні мережі нових користувачів, оскільки інформування відбувалось безпосередньо там. На початок грудня 2013 року, офіційна сторінка М. Найєма у Фейсбуці нараховувала понад 35000 підписників. Згодом ця цифра виросла у два рази. На кінець Революції гідності журналіст мав у своєму арсеналі близько 115000 підписників.

Ескалацією протестних рухів 2013-2014 років очевидно для всіх стала ніч на 30 листопада, коли спецпідрозділ “Беркут” здійснював побиття студентів. Телеменеджер та народний депутат А. Шевченко став свідком силового розгону студентів та відображав актуальні події на своїй сторінці у

Twitter. На момент публікації сторінка А. Шевченка нараховувала близько 6000 користувачів, однак за короткий проміжок часу твіти про побиття студентів принесли ексжурналісту збільшення аудиторії майже у десять разів.

Аналізуючи перебіг подій на Майдані, стає зрозуміло, що ця революція повністю зародилась та виросла у соціальних мережах, адже лише в мережі “Вконтакті” на грудень 2014 року нараховувалось понад 900 спільнот, які були пов’язані перебігом подій на Майдані [28]. Згодом “Євромайдан” показав високі здібності соціальних мереж для вирішення задач мобілізації та комунікації протестуючих. На момент початку протестів в Україні найпопулярнішими мережами були “Facebook”, “Вконтакті” та “Twitter”. Головним засобом комунікації протестуючих в мережі “Facebook” була спільнота “ЄвроМайдан - EuroMaydan”, яка станом на грудень 2014 року налічувала близько 150 тисяч активних користувачів, опубліковано 2 тисячі повідомлень, які зібрали 50 тисяч коментарів та понад 1 мільйон лайків [28]. Згодом у користувачів мережі виник ще більший інтерес до подібних груп. На сторінці була наявна інформація про мобільні пункти обігріву, поради як уникати конфліктів з провокаторами та шаблони для друку листівок. Також користувачі отримували інформацію про чергові збори протестуючих. Кожні 10-15 хвилин журналісти публікували інформацію про сутички з поліцією та способи дістатись до протестуючих. У групі розповсюджувався список ліків, що були потрібні пораненим у зіткненнях, і необхідні речі для волонтерів.

Слід зазначити, що офіційна група “Євромайдану” працювала в декількох напрямках: а) тілесні пошкодження, завдані силовими структурами; б) неправомірні затримання учасників мирних демонстрацій; в) захист учасників демонстрацій в разі порушення проти них адміністративного або кримінального впровадження; г) люди, які зникли безвісти; д) тиск на студентів з боку учбових закладів; е) заборона проїзду на Майдан.

Важливу роль в мобілізації протестів зіграла функція мережі “Facebook” “Події”. За допомогою неї можна було створити зустріч та запросити туди своїх друзів, як наприклад це і зробив Арсеній Яценюк – на “Народне Віче” було запрошено 75 тисяч користувачів, 11 тисяч з яких відмітили що з’явилися на зустрічі [378]. Ще однією ціллю у мережі “Facebook” була координація і комунікація протистувальників з транспортом і без нього по Києву, регіонах України і навіть іншими країнами для доставки революціонерів на Майдан. В повідомленнях спільноти було вказано кількість наявних місць, дату поїздки та контактну інформацію. Цю функцію взяла на себе спільнота “Доїхати на Майдан” яка набрала в загальній кількості 10 тисяч користувачів [29].

За період 2013-2014 років дослідники “Social Media and Political Participation” зафіксували 120 тисяч твітів, де згадувались протести у Києві. Також було зафіксовано, що 69% користувачів публікували повідомлення із України англійською мовою для поширення інформації та впливу на міжнародну спільноту [8].

Соціальні мережі дозволили не лише підсилити протестний рух, але й допомогли в повній мірі організувати його. Такі мережі як Facebook, Twitter та Вконтакті стали певною базою даних, яка містить інформацію про насильство з боку уряду В. Януковича. Крім того, соціальні мережі відмінно справлялись з функцією розповсюдження інформації та координацією учасників протестів. Соціальні мережі як інструмент мобілізації протестних рухів зміг змобілізувати локальні протести проти тогочасного режиму по всій Україні. За допомогою нових ЗМІ, подіями, що відбувались в Україні в 2013-2014 роках почали цікавитись люди, які знаходились далеко за межами нашої держави. Професійні медіа використовували соціальні мережі для збору інформації стосовно перебігу подій на Майдані, чим і підтверджується думка про те, що соціальні мережі змогли змінити медіафундамент України.

Події на Майдані Незалежності змусили українців почати реєструватись в соціальних мережах. Про це свідчить аналітика NYU Social

Media and Political Participation, яка показує, що з листопада по грудень 2013 року, кількість нових користувачів у Twitter з України збільшилась майже у 10 разів [14]. В межах цього дослідження також було встановлено, що кількість твітів, які стосувались Євромайдана налічувала понад 11 мільйонів.

За допомогою хештегів #Євромайдан, користувачі Twitter змогли консолідувати зусилля та налагодити єдину комунікаційну систему. Дослідження агенції Texty.ua говорить про те, що найбільше твітів прийшло під час масового вбивства активістів у лютому 2014 року. Лише за одну добу (18 лютого) у соціальній мережі Twitter було опубліковано понад 300000 твітів які містили хештег Євромайдану чи протесту в Україні [18].

В режимі реального часу сотні тисяч українців мали змогу спостерігати за протистоянням у Києві. Вагомішу роль соціальні мережі відігравали й для самих протестуючих, оскільки Фейсбук став основною платформою де відбувалась координація, організація протестів, а також інформування з приводу медичної допомоги.

Кажучи про інтернет-мобілізацію існує думка, що інтернет підриває авторитарне правління. Була здійснена серія досліджень Berkman Centre, які вивчали вплив інтернет-комунікацій на політичну активність в авторитарних режимах [4]. В літературі існує чітке розмежування між протестами в умовах демократії та протестами в умовах авторитаризму. Демократія розглядається як система, в якій організація ненасильницького протесту та суспільні рухи є центральним елементом політики з метою висловлення альтернативної політичної позиції. В умовах авторитарного правління навпаки, завдання координації громадянського протесту суттєво важче. З точки зору використання ресурсів, основні проблеми полягають у тому, що, на відміну від еліт, пересічні громадяни в авторитарних режимах не контролюють зброю, персонал чи інші політичні ресурси.

Україна ж згідно з дослідженнями організації EIU, станом на 2018 рік має “гібридний режим” [30]. За своєю природою гібридні режими

виникають на основі авторитарного внаслідок незавершеного демократичного переходу. Однак, на розчарування багатьох дослідників, вплив цифрових медіа на участь на індивідуальному рівні у західних демократіях залишається доволі низьким [2]. Крім того, навіть цей “слабкий” рівень політичної участі підтримується так званим соціальним капіталом, високим рівнем освіти та політичним інтересом. Якщо подивитись на політичну участь в країнах Західної Європи, то останні роки збільшується тенденція неучасті у виборах. Цьогорічні вибори до Європейського парламенту набрали вперше за 20 років явку близько 51%, на попередніх виборах вона склала 42.6% [23]. Раніше політологи були схильні до думки, що пересічний європеєць не бажає змінювати політичну систему, відтак і не вважає за потрібне йти на вибори, на сьогоднішній день вжартговорять про кризу демократій і втрати довіри до парламентських партій.

На нашу думку, в Україні навпаки спостерігається високий інтерес до політики саме через прагнення змінити політичну систему і підвищити свій життєвий рівень. Прикладом цього слугують останні президентські та парламентські вибори, де вперше за всю історію незалежної України, правляча партія отримує монобільшість. Чинний президент України Володимир Зеленський став певною людиною-протестом, оскільки ця людина жодного дня не була залучена в політичні процеси країни. Розчарувавшись у колишній владі, в суспільство сформуvalo запит на фігуру такого плану. Через такі соціальні мережі як Instagram та Facebook президент України Володимир Зеленський активізував найменш голосуючу аудиторію. За даними соціологічних центрів, у першому турі виборів за Володимира голосували люди віком від 18 до 40 років. Саме люди цього віку найменш цікавляться телебаченням, більше часу проводять в інтернеті, а соціальні мережі є для них ваговою частиною повсякденного життя.

Слід також зазначити той факт, що підрастає голосуюча аудиторія, яка народилась в початку 2000-х років, а їх спосіб мислення та отримання інформації майже повністю залежить від інтернету. Люди покоління Z

виховувались та осмислювали себе вже в принципово іншій системі цінностей, де на першому місці стоїть реалізація себе як особистості і було б добре реалізуватися в країні де вони народились. Прикладом цього може стати протест студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка проти призначення Андрія Портнова на посаду професора кафедри конституційного права юридичного факультету. Сам протест зародився в соціальній мережі “Facebook” де було створено сторінку “Ні Портнову в КНУ” яка змобілізувала понад 300 студентів.

Висновки до третього розділу.

Сьогодні до соціальних мереж які стали інструментом мобілізації протестних рухів по всьому світу можна віднести різноманітні відеохостінги, яскравим прикладом яких виступає YouTube, різні тематичні телеграм канали, та соціальні мережі Web 2.0 (Facebook, Instagram, Twitter). Найбільший інтерес дослідників привертають увагу саме соціальні мережі Web 2.0. Варто зазначити, що вони окрім виконання функцій підтримки спілкування, обміну думками та отримання інформації їх членами, стають об'єктами і засобами інформаційного управління та ареною інформаційного протиборства.

Соціальні мережі поступово стають звичним інструментом мобілізації та організації протестних рухів, практично замінюючи тим самим традиційні ЗМІ. Необхідність використання таких ресурсів в суспільно-політичному житті сьогодні не викликає ніяких сумнівів.

Якщо говорити про психологічну складову використання соціальних мереж у протестних рухах в країнах Північної Африки та Близького Сходу, то безумовно, позитивною стороною популяризації таких ресурсів є те, що вони були та є інструментом демонстрації того, що в Єгипті, Тунісі та Лівії є люди, які не бояться висловлювати свою позицію, адже свобода слова є основною цінністю демократичних перетворень. Основним майданчиком для розгортання інформаційного впливу в соціальних мережах був Єгипет. Саме

в цій країні найчастіше використовувалися переваги соціальних мереж Web 2.0. У Єгипті за допомогою соціальних мереж не вдалося сформувати єдину політичну партію чи сформулювати загальну програму змін у суспільстві. Проте, серед активних користувачів соціальних мереж зберігалася певна ступінь групової ідентичності та згуртованості, яка дозволила їм поширити революційний дух на інших громадян.

Говорячи про протестні рухи в Україні, варто зазначити, що саме соціальні мережі у 2013-2014 роках стали основним майданчиком координації та інформатизації Євромайдану. Багато активістів у Фейсбуці застосовували технології “crowdmapping” та “crowdfunding” які дозволяли їм задовольняти усі необхідні для них потреби, будь то збір грошей на їжу протестуючим чи можливість вчасно дістатись місця де відбувались активні сутички з спецпідрозділом “Беркут”.

Український досвід використання соціальних мереж в протестних рухах демонструє, що наше суспільство готове самоорганізуватися та вміло використовувати масову комунікацію. Відсутність харизматичного лідера та децентралізована структура зіграла скоріше позитивну роль, адже українці продемонстрували навички сучасного менеджерського підходу. Однак, слід зазначити, що деякі дії протестувальників були ситуативними та не змогли в повній мірі запровадити дії спрямовані на відновлення порядку у Києві після революції.

Події які відбулись у 2013-2014 роках показали справжню міць соціальних мереж які можуть виконувати функції як і традиційних медіа так і бути організатором протестних рухів.

ВИСНОВКИ

Виходячи з завдань кваліфікаційної роботи, ми зробили наступні висновки:

Сьогодні у глобальному інформаційному просторі відбувається “бум” соціальних Інтернет-сервісів, які створюються не лише для спілкування та розваги, але також відіграють велику роль в поширенні інформації, ідей та впливу. Соціальні медіа є невід’ємною частиною не тільки глобального інформаційного простору, а й сучасного суспільства в цілому. Формування та зростання ролі соціальних мереж характеризується низьким рівнем підконтрольності та значним мобілізаційним потенціалом, що сприяє соціальній самоорганізації громадян та створює необхідні умови для трансформації суспільно-політичного середовища. Очевидно, що Web 2.0. принципово змінює природу взаємодії держав та ЗМІ. Однак, якщо в кінці двадцятого століття здавалося, що нові технології, незважаючи на існуючі державні кордони, принесуть необмежені свободи отримання інформації, сьогодні провідні країни світу адаптувалися до таких змін. Більш того, ці тенденції призвели до того, що одні держави отримали великі можливості для впливу на інші країни. Тобто, з одного боку, координуючи суспільно-політичні рухи по всьому світу, соціальні медіа стають політичним інструментом. З іншого боку, існують режими, які роблять спроби обмеження доступу до ресурсів Web 2.0. з метою зниження впливу інших держав.

В умовах зростання соціальної активності у віртуальному просторі державні структури посилюють контроль над новими медіа не тільки через обмеження, але також через пристосування таких ресурсів для своїх потреб.

На наш погляд, найбільш ефективним способом ілюстрації зростаючої ролі соціальних медіа у вирішенні актуальних суспільно-політичних проблем є сприйняття соціальних медіа як довгострокових інструментів, які зміцнюють публічну сферу та громадянське суспільство.

Аналізуючи протестні рухи, варто зазначити, що вони стали частиною нової реальності, де межі між віртуальним світом та реальним все більше починають стиратись. Інтернет дав протестним рухам можливість швидкої комунікації, збільшення потенціалу учасників та новий майданчик для їхньої діяльності. Існуючі комунікативні майданчики в Інтернеті дають можливості для популяризації нових ідей. Такі протестні рухи на рубежі XX-XXI ст. як антиглобалізм, енвайронменталізм, фемінізм, антиурядові протести, щосили використовують новий комунікативний простір для агітації та координації. Окремо серед сучасних протестних рухів слід виокремити кібер-активістів та хакерів, діяльність яких відбувається повністю у віртуальному просторі, що не знає національних кордонів. Таким чином, протестні рухи перетворилися разом з усім сучасним суспільством та почали використовувати віртуалізацію в своїх цілях.

Нові можливості, які набули сучасні протестні рухи, привели до головних відмінностей рухів “нового типу” від традиційних рухів. Відбулася трансформація простору протесту, тобто діяльність тепер здійснюється не при безпосередньому контакті в певних часових та просторових умовах, а можлива на величезних відстанях та в різний час. Якщо серйозною проблемою рухів традиційного типу (наприклад, робочого) був текст агітації, залучення нових членів, то тепер це не складає великих труднощів. Протест тепер відбувається не тільки в реальних демонстраціях та походах, але й у “віртуальному” просторі. Можна виділити наступні характерні риси протестних рухів “нового типу” на сучасному етапі розвитку:

- орієнтація на глобальні проблеми людства;
- мережева структура організації;
- використання нових комунікативних технологій та ЗМІ;

- “Розмитість” соціальної бази;

Протестні рухи в сучасному світі стали відігравати серйозну суспільну роль. Якщо в Новий час і навіть в першій половині ХХ століття протести сприймалися як щось “ненормальне”, що розхитувало соціальний порядок, то в ХХІ столітті вони стали органічною частиною соціального простору.

Говорячи про соціальні мережі як інструмент мобілізації протестних рухів, головне не їх переоцінювати суспільно-політичну роль. Очевидно, що, за відсутності сформованих потреб суспільства в політичних змінах, соціальних мереж Web 2.0 є малоефективним інструментом. Як ми бачимо з іноземного досвіду, останні події, пов'язані з протестною активністю населення в арабських державах, показують, що соціальні мережі виконують скоріше функції ефективного інструменту координації, який є визначальним фактором “арабської весни”. Іншими словами, використання подібних ресурсів не замінює реальних дій.

Абсолютно дзеркальні висновки можна зробити виходячи з досвіду протестних рухів 2013-2014 років в Україні. Можна констатувати тйо факт, що Євромайдан зародився, сформувався, розвинувся та прожив у соціальних мережах. Окрім мобілізаційних та координуючих функцій, соціальні мережі у протестних рухах в Україні відігравали функції моніторингу, заохочування та франдрайзингу. Важливим моментом є те, що український кейс демонструє реальні мобілізаційні можливості соціальних мереж, адже саме за допомогою їх, у більшості міст України протести стало кординувати значно простіше. На наших очах можна було спостерігати створення цілої екосистеми, яка стала важливим інструментом комунікації та значно спрощувала поставлені задачі. У випадку з Революцією гідності, соціальні мережі виступали засобом консолідації ресурсів. Не слід відкидати й психологічний вплив на опонента, адже вперше за історію незалежної України протести набули такого масштабу. Таким чином, соціальні мережі в протестних рухах 2013-2014 років діяли в рамках єдиної системи

інформаційних технологій, взаємодія яких і призвела до широкого розголосу та розвитку революційних подій.

Загалом, слід зазначити, що сьогодні більшість досліджень, які розглядають суспільно-політичну роль соціальних мереж в основному акцентують увагу на соціальних мережах як на інструменті політичної мобілізації протестних рухів, а також аспектах впливу таких ресурсів на демократичні режими. Проведений аналіз особливостей функціонування соціальних мереж та їх призначення в різних суспільно-політичних процесах дозволяє сформулювати ряд принципових висновків:

1. Соціальні мережі Web 2.0. є повноцінним соціальним інститутом, який володіє наступними характеристиками: безпосередньою участю користувачів в генерації та ретрансляції медійного контенту, доступні інтерактивні комунікації, універсальність та мобільність.
2. Соціальні мережі змінюють форму та канали отримання громадянами політичної інформації. Принцип поширення повідомлень в таких ресурсах будується на соціальних зв'язках, що дозволяє користувачам мобільно реагувати на актуальні політичні події, формувати та нарощувати соціальний капітал, перетворюючись в лідерів громадської думки у віртуальному просторі. При цьому політичним акторам, які використовують соціальні медіа, необхідно враховувати, що вони звертаються до потенційно більш широкої аудиторії, ніж у випадку з традиційними ЗМІ.
3. Соціальні мережі мають власні альтернативні механізми формування інформаційного порядку денного, будучи платформами громадянської журналістики, за визначенням беруть активну участь у медіатизації суспільно-політичних процесів як на внутрішньодержавному рівні, так й в рішенні проблем

глобального характеру. Причому така участь має як позитивні, так і негативні відтінки. Так, у багатьох країнах соціальні медіа дозволяють генерувати певну громадянську активність, але не входять в продуктивний діалог з владою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bimber B/ The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism / B. Bimber // Polity. - Vol. XXXI. 1
2. Bimber, B. A. / L. Copeland (2011): Digital media and political participation over time in the US : contingency and ubiquity; online: <http://ecprnet.eu/MyECPR/proposals/reykjavik/uploads/papers/881.pdf> accessed 30 Aug. 2012
3. Breuer, A. (2012). Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution. German Development Institute Discussion Paper No.10/2012.
4. Chowdhury, M. (2008): The role of the Internet in Burma's saffron revolution, Cambridge, Mass.: Berkman (Case Study 2008/8)
5. Eltantawy, N., Wiest, J. (2011). Social Media in the Egyptian Revolution: Reconsidering Reconsidering Resource Mobilization Theory. International Journal of Communication 5 pp.1207–1224.
6. Gladwell M. Op. cit. – Ibid
7. Hendler J., Golbeck J. Metcalfe's Law, Web 2.0, and the semantic Web // Journal of Web Semantics. - 6(1), 2011. - P. 14.
8. How Ukrainian protestors are using Twitter and Facebook [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey->

- [cage/wp/2013/12/04/strategic-use-of-facebook-and-twitter-in-ukrainian-protests/](https://www.cage/wp/2013/12/04/strategic-use-of-facebook-and-twitter-in-ukrainian-protests/).
9. Joyce M. Op. cit. - P. 32.
  10. Mason P. Op. cit. - P. 312.
  11. Mason P. Why it's Kicking Off Everywhere: The New global revolutions. - New York: Verso, 2012. - P. 321.
  12. Milbrath L.W. Political Participation. Chicago: Rand McNally, 1965. P. 79.
  13. Onuch, O. (2014). Who were the protesters. Journal of Democracy 25(3) pp. 44-51.
  14. Protest in the Age of Social Media <https://medium.com/carnegie-corporation-international-peace-and/protestin-the-age-of-social-media-7ae9fd940b06>
  15. Social media users never or rarely post or share about political, social issues [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/05/04/70-of-u-s-social-media-users-never-or-rarely-post-or-share-about-political-social-issues/>.
  16. Tarrow S. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics. 3-rd ed. N. Y., 2011. 328 p.
  17. Tilly C. From Mobilization to Revolution. N. Y., 1977. 510 p.
  18. Tweeting the Revolution: Social Media Use and the #Euromaidan Protests https://www.huffpost.com/entry/tweeting-the-revolution-s_b_4831104 ть
  19. Ukraine: Netizens Criticize Chaotic Construction in the Nation's Capital <https://globalvoices.org/2011/02/11/ukrainenetizens-criticize-chaotic-construction-in-the-nation%e2%80%99s-capital/>
  20. Агитон К. Альтернативный глобализм: Новые мировые движения протеста. М.: Гилея, 2004. 208 с.
  21. Балугев Д. Г., Новоселов А. А. Анализ разведданных из открытых источников: Учебнонаглядное пособие. - Нижний Новгород: НИИ кризисных информационных систем, 2011. - С. 113.

- 22.Блумер Г. Коллективное поведение // Американская социологическая мысль. Тексты / Под ред. Добренкова. М.: Издательство Московского Университета, 1994. С. 168-215.
- 23.Вибори до Європарламенту [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-eu-parliament-elections/29964139.html>.
- 24.Винокурова Е. Избежать жертв можно, только если вообще ничего не делать. URL: http://www.gazeta.ru/politics/2012/08/20_a_4731409.shtml.
- 25.Генисаретский О. Про сеть — да не спеть. Некоммерческое партнерство «Научно-информационное агентство «Наследие отечества»». URL: <http://c-society.ru/wind.php?ID=384610&soch=1>.
- 26.Гидденс Э. Последствия современности. М.: Издательская и консалтинговая группа "Праксис", 2011. 352 с.
- 27.Грановеттер М. Сила слабых связей (перевод Котельниковой З.В.) // Экономическая социология. Т. 10. № 4. Сентябрь 2009. 4
- 28.Де можна дізнатися новини про Євромайдан: список спільнот в соціальних мережах [Електронний ресурс] // Ain.ua. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://ain.ua/2013/12/12/gde-mozhno-uznat-novosti-o-evromajdane-spisok-soobshhestv-v-socialnyx-setyah/>.
- 29.Доїхати на Майдан [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/helpgettomaidan>.
- 30.Індекс демократії 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-democracy-index-2018-ukraine/29699392.html>.
- 31.Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000.
- 32.Корреспондент.Нет втрачає свої позиції серед українських медіа [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://watcher.com.ua/2014/02/06/korrespondent-net-vtrachaye-svoyi-pozytsiyi-sered-ukrayinskyh-media/>.

33. Ли М. Сетевые социальные медиа и их влияние в действие арабской весны // Новое введение. - 2012. - № 1. - С. 6. (на кит. яз.).
34. Любарев Р.А. Голосование «против всех»: мотивы и тенденции // Полис. 2003. №6. С. 104-113.
35. Махмудов Н. Социальные сети и их роль в конфликтах [Электронный ресурс]. URL: <http://www.1news.az/analytics/> (дата обращения: 10.07.2013).
36. Метелева Е.Р. Сетевой подход к управлению развитием городов: базовые понятия, ключевые положения, направления использования // Вопросы управления. 2011. № 2.
37. Народне віче за європейську Україну [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.facebook.com/events/501502656623561>.
38. Наумкин В. В. Ислам и мусульмане культура и политика // Минарет. - 2008. - № 4. - С. 643.
39. Негропonte Н. Быть цифровым. - Хайнань, 1996. - С. 96. 20двадцять
40. Прохвятилов В. В., Беляков Н. В. New media и «арабская весна» [Электронный ресурс]. URL: <http://33pifagor.livejournal.com/27881.html> (дата обращения: 16.01.2013).
41. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция [Текст] / Г. Рейнгольд. - М.: Фаир-Пресс, 2006 - 416 с.
42. Ритцер Дж. Современные социологические теории. М.; СПб., 2002. 2два
43. Роль социальных сетей и Интернета в управление массами [Электронный ресурс]. URL: <http://esoteric4u.com/rekomendovannyye-stati/202-fiksatsiya> (дата обращения: 05.10.2012).
44. Рябченко Н.А., Мирошниченко И.В. Институционализация публичной политики в onlineпространстве современной России. Краснодар: Просвещение-Юг, 2012
45. Сила слабых связей или почему сосед по лестничной клетке... URL: <http://gblor.ru/blogs/sila-slabih-svyazey-ili-pochemu-sos/257055> 9девяць

- 46.Смелзер Н. Социология. М.: Феникс, 1998. 688 с.
- 47.Социальные медиа и политическая коммуникация: актуальное состояние и перспективы [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/212491/1/%D0%9B%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%88%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%92%D0%A8_4-2018-047-050.pdf.
- 48.Тулчинский Г.Л. Проектно-сетевой социум, недоверие и проблема консолидации российского общества. URL:
<http://fs.nashaucheba.ru/docs/46/index-6217001.html>.
- 49.Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура. М.: Канон+ РООИ "Реабилитация", 2014. 368 с.
- 50.Хэвен У. Египет и «Фэйсбук»: пора обновить статус // Вестник НАТО [Электронный ресурс]. URL:http://www.nato.int/docu/review/2011/Social_Medias (дата обращения: 11.02.2011).
- 51.Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология: в 3 ч. / Р.-Ж. Шварценберг. – М., 1992. – Ч. 1. – 180 с.
- 52.Шишкина А. Р. Социальные медиа как форма политической активности на Арабском Востоке // XIV Апрельская международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества / Под ред. Ясина Е. Г. - М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. - Том 2. - С. 140.
- 53.Штомпка П. Социология социальных изменений. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с.
- 54.Элиас Н. Общество индивидов. М.: Праксис, 2001. 331 с.

